

KAŞGARLI MAHMUT HAKKINDA OLUŞAN EFSANELER ÜZERİNE

On The Stories About Kashgarli Mahmut

*Alimcan İNAYET**

Özet

Kaşgar Uygur Neşriyatı 2003 yılında “Mehmut Keşkiri Hekkide Hikâyeler”(Kaşgarlı Mahmut Hakkında Hikâyeler) adında bir kitap yayımlamıştır. Kitapta Kaşgarlı Mahmut’un hayatı ve faaliyetleriyle ilgili 26 hikâye bulunmaktadır. Bu hikâyeler sadece Kaşgar Mahmut’un gerçek hayatıyla ilgili ayrıntıları içermekle kalmayıp, aynı zamanda onun efsanevi hayatını da yansıtmaktadır. Bu yazıda bu ayrıntılar ve efsanevi unsurlar tespit edilecek ve incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kaşgarlı Mahmut, Hikâye, Uygur, Kaşgar

Abstract

Kashgar Uighur Publishing House published a book of the name of “Mehmut Keşkiri Hekkide Hikâyeler”(Stories About Kashgarli Mahmut) in 2003. The book contains 26 stories on the life of Kashgarlı Mahmud and his activities. Stories don’t only contain the life details of Kashgarli Mahmud, also reflects his mythic life. In this article, the details and mythic elements on his life, will be defined and analysed.

Key Words: Kashgarlı Mahmud, Story, Uigur, Kashgar

Kaşgarlı Mahmut’un kültür tarihimizdeki müstesna yeri bellidir. Ancak bu büyük alimin hayatıyla ilgili bilinenler çok azdır. Biz sadece onun 11. yüzyılda yaşadığını, Kaşgarlı olduğunu, çeşitli Türk ülkelerini dolaştığını, sonra Bağdat’a gittiğini, Divanü Lugati’t-Türk adlı eserini Bağdat’ta yazıp tamamladığını biliyoruz. Onun nasıl bir yaşam sürdüğünü, nasıl bir eğitim gördüğünü, evlenip evlenmediğini, nerede nasıl vefat ettiğini bilmiyoruz. Onun hakkında oluşan efsane ve rivayetler bize bu konuda gerçek tarihî bilgiler veremezse de en azından geniş tasavvur imkânı sağlayabilir.

2003 yılında Kaşgar Uygur Neşriyatı tarafından “Mehmut Keşkiri Hekkide Hikâyeler”(Kaşgarlı Mahmut Hakkında Hikâyeler) adıyla bir kitap yayımlanmıştır. Bu kitapta Kaşgarlı Mahmut’un hayatı ve faaliyetleriyle ilgili 26 hikâye bulunmaktadır. Kitabın editörünün verdiği bilgiye göre, bu hikâyeler Kaşgarlı Mahmut’un köyü olan Opal’daki okumuş görmüş yaşlı kimselerin Kaşgarlı Mahmut hakkında eskiden beri söylene gelen hikâyelerle ilgili anılarından oluşmaktadır. Bunlar aslında “Kaşgar Edebiyatı” dergisinin 1983 yılında çıkan 2. ve 3. sayısında yayımlanmıştır. Kitapta ise bu hikâyeler bir araya getirilmiştir. Bu 26 hikâye Kaşgarlı Mahmut’un mezarının tespiti sırasında ortaya çıkan haber ve bilgilere göre derlenip düzenlenmiştir. Bu hikâyeleri derleyenlerden biri olan Muhammet Osman Hacı 80 yaşında bir araştırmacıdır. Diğeri ise Abdükerim Ehmiti adlı bir kişidir. Bu kişi 62 yaşında bir eğitimcidir. Bu hikâyeler yayımlanırken, bazı bilgiler Divanü Lugati’t-Türk’teki bilgilerle karşılaştırılmıştır. Yurt içi ve yurt dışındaki ilgili araştırmalar göz önünde bulundurulmuştur. Elde edilen genel görüşlere bağlı kalınmıştır. Hikâyelerdeki efsane unsurları ayıklandığında içeriğindeki temel konular tarihî gerçeklere tamamen uymaktadır.

Kaşgarlı Mahmut’la ilgili tarihî gerçekler şunlardır:

* Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

1. Kaşgarlı Mahmut 1018-1019 yıllarında doğmuş ve 1113-1115 yıllarından vefat etmiştir.
2. Divanü Lugati't-Türk adlı eser 1072-1074 yıllarında Bağdat'ta yazılmıştır.
3. Kaşgarlı Mahmut'un babası Hüseyin'dir. Bu kişi aslında Barsgan şehrinin hükümdarı olup, sonradan Kaşgar'a göç etmiştir.
4. Kaşgarlı Mahmut, Kaşgar'da doğmuştur. Karahanlılar devletinin hükümdar sülalesine mensuptur.
5. Kaşgarlı Mahmut'un köyü Kaşgar'daki Opal'dır.
6. Hazreti Mollam Mezarı, yani Kaşgarlı Mahmut'un mezarı Kaşgar Konaşehir (Eskişehir) ilçesinin Opal köyündedir.

Kaşgarlı Mahmut hakkındaki hikâyeler bu tarihî gerçekleri yansıtmakla birlikte, efsane ve masallara has unsurlarla doludur. Burada bizi ilgilendiren husus da tarihî gerçeklerden ziyade bu efsane ve masal unsurları olmuştur. Bir sonuca varmak için, hikâyelerin tek tek incelenmesinde yarar vardır.

“Oy Çolpan” adı verilen 1 no'lu hikâyede, Kaşgarlı Mahmut'un doğduğu köy olan Opal, efsanevi Türk hükümdarı Oğuz Han ve Afrasiyab zamanından beri padişahların, saray erkanlarının, kumandanların yaz ve güz aylarında gezmeye ve avlanmaya geldikleri bir yer olarak tanıtılmıştır. Kaşgar'ın Karahanlıların yazlık başkenti olduğunu biliyoruz. Yukarıdaki bilgiler bu bakımdan tarihî gerçeği yansıtır. Ancak Opal'ın Kaşgarlı Mahmut'un doğduğu yer olması dolayısıyla kutsallaştırılmaya çalışıldığı da açıkça görülüyor. Bu hikâyede Karahanlılar döneminde yaşayan Şahı Ehram adında bir padişaktan Kaşgarlı Mahmut'un büyük babası olarak bahsedilmektedir. Ancak Karahanlılar devleti hükümdar sülalesinde bu isimle bilinen bir hükümdar yoktur. Ayrıca Kaşgarlı Mahmut'un büyük babasının adı Mehmet'tir. Dolayısıyla hikâyede adı bahsedilen Şahı Ehram tarihi bir şahıs değil, hayali veya başka kaynaklardan alınmış bir kahramandır. Hikâyede, Kaşgarlı Mahmut'un babası Hüseyin işte bu padişahın oğullarından biri olarak gösterilmiştir: “Onun oğulları içerisinde, Hüseyin, aklı feraseti, cesareti ve yiğitliğiyle her vakit şahı sevindirirmiş”. Bu, masalarda hükümdarların en küçük oğlu takdim edilirken kullanılan ifadedir. Dolayısıyla Hüseyin, Şahı Ehram'ın en küçük oğlu olarak anlaşılmalıdır. Şehzade Hüseyin babasının yerine ava gider ve Kumbağ tepesinde karşısına bir geyik çıkar. Şehzade Hüseyin okla geyiği yaralar. Ormana kaçan yaralı geyiği takip ederek “Azıh” denen yere geldiğinde ise geyik kaybolur. Masal ve halk hikâyelerinde, hükümdarların av sırasında geyiğe rastlamaları ve yaraladıkları geyiği takip ederek kutsal bir yere gelmeleri veya kutsal bir kişiye rastlamaları motifi sık sık yer alır. Buradaki geyik mitolojik değere sahip olağanüstü bir varlıktır. Birden bire kaybolabilir ve şekil değiştirebilir. Masal ve hikâyelerde kahramanların kaderini değiştirme fonksiyonuna sahiptir. Bunun en güzel örneğini Kaygusuz Abdal ile ilgili bir menkıbede görüyoruz. Menkıbeye göre, Kaygusuz Abdal yaraladığı geyiği takip ederek Abdal Musa'nın tekkesine varır ve o andan itibaren hayatı değişir. Bir bey oğlu iken, ünlü bir derviş ve şair olur. Söz konusu hikâyemizde Şehzade Hüseyin'in yaraladığı geyiği takip ederek bir güzel kızın bulunduğu yere gelir ki, bu kız Kaşgarlı Mahmut'u doğuracak Bübi Rabia'dır. Şehzade Hüseyin bir tepeden bu güzel kızı görünce adamlarına “Oyda (ovada) çulpan gördüm.” der. Böylece “Oy çulpan” bir yer adı olarak kalmıştır. Dolayısıyla burada yer adlarının oluşumuyla ilgili bir efsane de söz konusudur.

“Nar Şerbeti” başlığını taşıyan 2 no'lu hikâyede, Şehzade Hüseyin'in av sırasında gördüğü kızla ve onun babasıyla tanışması anlatılmaktadır. Şehzade Hüseyin tanıştığı Molla Seyfettin adındaki bahçıvandandır su istemesi üzerine, onun kızı su yerine nar şerbeti getirir. Şerbeti çok seven Hüseyin gönlünden “Bu durumu babama anlatsam, halka nar vergisi koysa, saray erkanları su yerine nar şerbeti içse ne güzel olur.” diye geçer. Bu düşünce nedeniyle kızın sığıdığı narlardan şerbet az çıkar. Bunun üzerine kız Şehzade Hüseyin'in gönlünden geçenleri anlar. Hüseyin gönlündeki düşüncenin anlaşılması üzerine özür diler ve tövbe eder. İnsanın gönlünden geçenleri anlama veya doğru tahmin etme masallara

has unsurdur. Kötü düşünce nedeniyle nardan çıkan şerbetin azalması ise olağanüstü bir durumdur. Bu hikâyede dikkati çeken diğer bir husus da Şehzade Hüseyin'in deve yününden dokunmuş kilim üzerindeki aslan postu üzerine oturmasıdır. Buradaki "arşan postu üzerine oturma" günümüzde pek çok ailede görülen bir âdettir. Bunun totemizmden izler taşıdığı ortadadır. Bazı takva sahibi insanların post üzerine oturup Kur'an-ı Kerim okudukları da görülüyor. Bu, Hz. Ali'nin Allah'ın aslanı olarak görülmesiyle de ilgili olabilir.

"Aşık Şehzade" başlıklı 3 no'lu hikâyede Şehzade Hüseyin'in Molla Seyfettin'in kızına aşık olması anlatılmaktadır. Hüseyin kızın akıllı, bilge ve güzel olması nedeniyle aşık olur. Yemeden içmeden kesilir, yüzü sararır, geceleri uyuyamaz. Bu, masal ve halk hikâyelerindeki aşık olan sevgililerin sergilediği bir durumdur. Aşk hastalığına tutulan sevgilinin sırrı kolay anlaşılmaz, bir takım çarelere başvurulur. Buradaki "aşk hastalığına tutulma" motifi sözlü edebiyata aittir. Şehzade Hüseyin'in Bübi Rabia'ya olan aşkı, aşk hikâyelerine özgü bir üslupla anlatılmıştır.

"Elçi ile Bilge Kız" başlıklı 4 no'lu hikâyede Şahı Efram, oğlu Hüseyin'in aşık olduğu kızın ailesi ve kız hakkında bilgi toplar. Kızın babası takva sahibi bir çiftçidir. Kızın ismi ise Bübi Rabia olup yedi yaşında annesini kaybetmiştir. Çok akıllı ve bilgilidir. Babasının bütün işlerine akıl verir. Edepli ve ahlaklıdır. Şahı Efram, Bübi Rabia'yı sınamak için elçi aracılığıyla Molla Seyfettin'e "Üç yılda 21 tane yapsın." diye yedi koç gönderir. Ne yapacağını bilemeyen Molla Seyfettin'in imdadına kızı yetişir ve gönderilen koçları derhal kabul eder. Arada bir kesip yerler. Sonunda bir koç kalır. Bir gün elçinin dışı ağrması üzerine yatağa düşer. Bunun üzerine son kalan koçu da kestirerek elçiyi ziyarete gider ve "Mübarek olsun, gözünüz aydın olmuş." der. Bunu duyan elçi yerinden fırlayarak "Ne diyorsunuz, erkek adam doğurur mu hiç?" der. Bübi Rabia "Esağfurullah, koç da kuzular mı?" der. Elçi şikayet etmek için Şah'a geldiği zaman, Şah kakhaha atar ve kızın aklına aferin okur. Bu hikâyedeki kızın akıllı olması, bilgili olması, zorda kalan babasına akıl öğretmesi, zor sınavlardan başarıyla çıkması hususu masallara özgüdür. Masallarda bu tür zeki kızlar sık sık görülür. Bunlar genellikle tek kızdır, babalarını veya annelerini kaybetmiş öksüz veya yetimlerdir, yahut kardeşlerin en küçüğüdür. Buradaki koçun döllenmesi amacıyla Molla Seyfettin'e verilmesi de masal unsurudur. Masallarda bunun örnekleri çoktur. Ancak kahramanlar bu tür sınavlardan başarıyla çıkarlar.

Bu hikâyede ayrıca "közeymek" ve "Bübi" kelimeleri dikkatleri çekmektedir. "Köziyivapla" ve "köziyemdu" şeklinde geçen bu deyim edebi dilde "közi yorumak" şekli de vardır. Uygur Türkçesinde her iki şekli "doğurmak" anlamında kullanılmaktadır. Oğuz Kağan destanında bu deyim "kösü yarıp" şeklinde geçmektedir¹. Bu deyim Türkiye Türkçesinde "gözü aydın olmak", "gözü parlamak" diye aktarılmıştır². "Bübi" kelimesine gelince, bu kelime eski Uygurcadaki "böğü", "büğü" ile ilgilidir. Çinli Türkolog Wei Cuyi'nin bir araştırmasına göre, "böğü" kelimesi eski Türk hükümdarlarının hürmet unvanı olup "kutsal", "bilge" anlamında kullanılmıştır. "Bögü Kağan" kutsal bilge kağan anlamına gelmektedir. İlk çağlarda kabilenin önderi aynı zamanda dini liderdi. Kabile önderi ilahî ruhun bedenleşmiş şekli olarak görülüyordu. Dinî ayinleri kabile önderi yönetirdi. "Bögü" kelimesinin kağanların hürmet unvanı olmasındaki sebep de buydu. "Bögü" kelimesi daha sonraki dönemlerde fonetik bakımdan değişerek "büyü" olmuş ve "sihir" anlamını kazanmıştır. Çağatay ve metinlerinde "böğü" kelimesi Farsçadan alınan "cadu" (sihir, erkek sihirbaz) kelimesiyle birlikte "cadu-bögü" şeklinde kullanılmıştır. "Bögü" kelimesinden gelen "büvi" kelimesi Uygurlar arasında, genellikle, sufizmde "kutsal kadın hoca"yı ifade eder. Bunlar Allah'a yakın kadınlar olarak görülürler ve ölmüş ruhlara dua ettirmek ve hastalara bakmak üzere davet edilirler. Bunlar eski şaman kültürünün devam eden kalıntılarıdır. "Bögü" kelimesi Orta Türkçeden Farsçaya "büve" olarak geçmiştir. Bugünkü Uygur dilinde "büve" kelimesinin "büvi, büvü, bübi" gibi şekilleri vardır. Hepsisi "kadın hoca" ya da "kadın şaman" anlamına gelmektedir. "Bögü"

¹ Reşit Rahmeti Arat, **Makaleler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987, s. 613.

² Geniş bilgi için bkz. Paul Pelliot, "Uygur Yazısıyla Yazılmış Uğuz Han Destanı Üzerine", (Çeviren: Vedat Köken), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 9-10.

kelmesi ile “bibi” kelimesinin aynı kökten geldiğini ileri sürenler de vardır³. Hikâyede Bübi Rabia’nın akıllı, bilge olması, Şehzade Hüseyin’in gönlünden geçenleri bilmesi “böğü” kelimesinin ifade ettiği anlamla örtüşmektedir.

“Şehzadenin İlim ve Hüner Öğrenmesi” adı verilen 5 no’lu hikâyede Şahı Ehram, oğlu Hüseyin’i Molla Seyfettin’in kızı Bübi Rabia ile evlendirmek ister. Ama Molla Seyfettin sosyal statü farklılığından dolayı endişelidir. Bübi Rabia ise sadece Şehzade Hüseyin’in ilim hüner öğrenip öğrenmediğini sormakla yetinir. Bunun üzerine Şahı Ehram, oğlu Hüseyin’i düğüne kadar ilim hüner öğrenmesi için 40 katıra mal yükleterek üç aylık süreyle seyahate gönderir. Bu üç ay süre içerisinde Şehzade Hüseyin önce Yenisar (Yenihisar)da çobanlardan satranç oynamayı, sonra Yeken’de iki katır mal karşılığında medrese talebelerinden ebced hesabını, sonra yine Yeken’in bir köyünde on katır mal karşılığında kilim dokumayı öğrenir. Hikâyede Bübi Rabia’nın Şehzade Hüseyin ile evlenmenin şartı olarak onun ilim hüner sahibi olmasını istemektir. Bu da bir masal unsurudur. İleride büyük bir alimin babası olacak olan Hüseyin, elbette, ilim hüner sahibi olmalıdır. Çünkü Kaşgarlı Mahmut ancak böyle bir ailede dünyaya gelebilirdi. Burada ileride Kaşgarlı Mahmut’un dünyaya gelmesi ve yetişmesi için uygun bir zemin hazırlandığını görüyoruz. Masallarda bir söz için altınlar harcayan şehzadelere, delikanlılara sıkça rastlarız. Bunlar ilmin önemini göstermektedir. Şehzade veya delikanlılar altın karşılığında öğrenmiş oldukları ilim sayesinde ölümden, zorluklardan, sıkıntılardan kurtulurlar, güçlükleri aşarlar. Bu hikâyede ayrıca formel sayılardan 3 (üç ay), 40 (kırk katır) kullanılmıştır.

“Şehzadenin Evlenmesi” başlıklı 6 no’lu hikâyede Şahı Ehram, oğlu Hüseyin’i yurt halkına kırk gün kırk gece düğün düzenleyerek evlendirir. Düğün şöleni sırasında at yarışı, güreş, ok atma, çavgan vurma, su yüzme yarışı düzenlenir. Şehzade Hüseyin ile Bübi Rabia’nın nikahı, Kaşgar’ın ünlü ulemalarından Hatip Cemalettin Kaşgari tarafından kıyılır. Hatip Cemalettin Kaşgari’nin konuşmasına göre, erkeğe nikahlanan kıza “katın” denir ki, bu “katıldı” anlamındadır. Buna göre, dilimizdeki “katın”, “kadın”, “hatun” kelimesinin asıl anlamı “katılan” veya “katılmış” demektir. “Katın” kelimesiyle ifade edilen iki insanın nikahla gönlünün gönlüne, canının canına, kanının kanına katılması, karışmasıdır. Hatip Cemalettin nikah kıyma sırasında bir ekmeği tuza bandırdıktan sonra Şehzade Hüseyin ile Bübi Rabia’ya yedirir. Buradaki tuza bandırılan ekmeğin yenmesi bir yemindir. Aynı tencerenin, aynı vatanın tuzunu ekmeğini yiyen insanların ayrılmaları mümkün değildir. Eğer ayrılırlarsa “tuzkorluk” etmiş olurlar. “Tuzkor”, “tuzkorluk etmek” deyimleri Türkiye Türkçesinde “nankör”, “nankörlük etmek” şeklinde bulunmaktadır. Tuz ve ekmeğin Türkler için kutsal sayıldığını biliyoruz. Bu hikâyede dikkati çeken diğer bir husus, Şahı Ehram’ın sosyal statüye bakmaksızın oğlunun bir çiftçinin kızıyla evlenmesine izin vermesidir. Bu duruma, genellikle masallarda rastlanır. Ama Uygur tarihine baktığımızda bu tip benzer olaylar gerçekten yaşanmıştır. Mesela, Yeken Hanlığı döneminde, Sultan Abdureşit Han, bir oduncunun kızı olan Amannisa Hanım ile evlenmiştir. Amannisa Hanım, Uygur müzik tarihinde unutulmaz yeri olan bir tarihî şahıstır. “Kırk gün kırk gece düğün” de masallara özgü bir motiftir. Düğün alayının yolunu kesenlere elbise veya para saçmak da günümüz Uygur toplumunda yaşayan adetlerdendir.

“Can Kurtaran Hüner” başlıklı 7 no’lu hikâyede Bübi Rabia düğünden sonra rehavete kapılıp görevini ihmal eden Hüseyin’i imalı bir şekilde uyarır. Bunun üzerine Hüseyin oduncu kılığında halkın durumunu öğrenmek için şehir sokaklarında dolaşır. Akşam olunca, bir kebabçı tarafından tuzağa düşürülerek zindana atılır. Kebabçı tuzağa düşürdüğü insanlardan kebab yapmaktadır. Hüseyin kesilme sırası kendisine geldiği zaman, hüner sahibi olduğunu söyleyerek ölümden kurtulur ve kebabçı için güzel kilimler dokumaya başlar. Kilime de daha önce öğrenmiş olduğu ebced ilmiyle kendi kimliğini ve nerede olduğunu işler. Satılmak üzere saraya getirilen kilim sayesinde kurtulur. İlimin hünerin önemini vurgulamak üzere kurgulanan bu hikâyeye, tamamen masal motifleriyle örülmüştür. “Tebdil-i kıyafet”, “bastığı yerden yeraltı zindanına düşme”, “kilim dokuyarak kendini bildirme”, “insan etinden yemek yapma” gibi motifler masallara özgüdür. Bu olay üzerine, Şahı Ehram’ın halkı, ilim ve hüner öğrenmeye

³ Wei Cuyi, “Uygur Dilindeki Büvi Kelimesinin Kaynağından Bahsederken”, *Çin Türk Dili Araştırmalarıyla İlgili Makaleler*, Milletler Neşriyatı, Pekin, 1991, s. 38-45.

teşvik etmek amacıyla ilim öğrenmeyenlerden daha fazla vergi alma emri de Kaşgarlı Mahmut'tan önceki dönemde Türklerin ilme karşı takındıkları tavrın bilinmesi, Kaşgarlı Mahmut'un nasıl bir sosyal ortamda yetiştiğinin anlaşılması bakımından önemlidir.

“Mahmut'un Doğumu” adlı 8 no'lu hikâyede, Kaşgarlı Mahmut'un doğumu anlatılmaktadır. Hüseyin hanımı Bübi Rabia'nın doğum yaklaşınca, babasından izin alarak, onu kayınpederi Molla Seyfettin'in evine gönderir. Hanımların ilk doğumunu baba evinde yapması geleneği Uygur Türkleri arasında günümüzde de aynen uygulanmaktadır. Vakit gelince, Bübi Rabia bir çocuk doğurur. Molla Seyfettin ebelere kızının “kurt mu, tilki mi” doğurduğunu sorunca, “kurt” doğurduğu cevabını alır. Doğan çocuğun cinsiyetini öğrenmek için “kurt mu, tilki mi” diye sorma adeti, Uygur Türklerinde mevcuttur. Burada “kurt”la erkek çocuk, “tilki” ile kız çocuk kastedilmektedir. Kurt güç kuvvet bakımından erkeği simgeleyebilir, ancak tilkinin kız çocuğunu simgelemesinin nedeni net değildir. Tilki genellikle kurnazlığı simgeler. Bu karakter özelliğinin kız çocuklarının karakter özelliğiyle ne derecede örtüştüğü meselesi tartışılır. Çocuk doğduktan sonra, bebeğin sonu, yani eşi ile birlikte gömülür. Uygurlarda kız çocuğunu sonu konçak (koğurçak, kukla) ile gömme adeti vardır. Şahı Ehram Molla Seyfettin'in getirmiş olduğu müjdeli haber üzerine ona hediyeler verir. Yeni dünyaya gelen torunu için kırk yiğidinin avda bindiği atlarını adak adayarak dua tekbir okutur. Molla Seyfettin'e de “Hoca Seyfettin Büzrug” unvanı verir. Bu hikâyede yer alan çocuğun göbeğinin eşiyile birlikte gömülmesinin çocuğun kaderiyle ilgili iyi dilek ve temennileri ifade ettiği açıktır. Bugün Anadolu'da da eğer çocuğun büyüyünce dindar olması isteniyorsa, göbek bağı cami avlusuna, bilgili olması isteniyorsa, okul kapısının altına gömülmesi bir adettir. Bu adetin bir büyüsel işlemten kaynaklandığı ortadadır. Şahı Ehram'ın adak için kırk at kestirip dua tekbir okutması Şamanizm ile İslamiyetin sentezine güzel bir örnektir. Şahı Ehram'ın kırk yiğidinin bulunması da masal ve destanlardan alınmıştır. Doğum sırasında babanın avda bulunması, doğum haberini getirene muştuluk vermesi adeti de pek çok destan ve halk hikâyesinde görülen bir husustur.

“Ad Verme Şöleni” başlıklı 9 no'lu hikâyede, çocuğa ad verme töreni anlatılmaktadır. Şahı Ehram torununa ad vermek için tüm yurttaki ünlü müneccimleri, molla ve ulemaları, yurdun ileri gelenlerini toplar. Ad verme düğünü “Kızıl Mescit Atam” adındaki bir camide yapılır. Ziyafetten sonra, Türk hakanlarının geleneklerine göre, çocuk beyaz bir keçe üzerine yatırılır. Dokuz asker onu taşıyarak saray salonunun ortasına getirip ellerinde tutarlar. Saray ehli sırasıyla bebeği eline alarak gönlünden geçen dileklerini ifade ederler. Ancak hiçbiri Şahı Ehram'ı memnun etmez. Sonunda Molla Seyfettin çocuğun büyüdüktan sonra alim olmasını ister. Bu dilek Şahı Ehram başta olmak üzere herkesi memnun eder. Bunun üzerine Şahı Ehram Molla Seyfettin'e “Seyfettin Veliyullah” unvanını verir. Müneccimler bebek için “Mahmut” ismini önerirler ve ismi oluşturan harflerin anlamlarını izah ederler. Böylece Şahı Ehram torununa “Mahmut İbn Hüseyin” adını verir. Oğlu Hüseyin'e de “Emir Sultan” unvanını verir. Bu hikâyedeki ad verme töreni, destan ve halk hikâyelerindeki ad verme töreniyle hemen hemen aynıdır. Burada çocuğa yurt büyükleri tarafından törenle ad verilmiştir. Destan ve halk hikâyelerinde derviş tarafından verilen ad burada sıradan bir insan tarafından verilmiştir, ancak Şahı Ehram'ın Molla Seyfettin'e “Seyfettin veliyullah” unvanını vermesiyle bu eksiklik giderilmiştir. Hikâyedeki herkesin bebeği kucağına alarak gönlünden geçen dilekleri söylemesi adetin değişik bir şekline Manas Destanında rastlamaktayız.

Yarkent'ten gelen elçi
Yemeği övüp yiyip gitti
“Manas obur çıkacak” deyip gitti.
Çin'den gelen kırk elçi
Yemeklerden bol yiyip gitti,
“Manas Çinlileri kıracak” deyip gitti
Nogaydan gelen on elçi
Oturup eti yiyip gitti

“Manas korkunç olacak” deyip gitti⁴

“Mahmut’un Bebeklik Dönemi” adı verilen 10 no’lu hikâyede, Kaşgarlı Mahmut’un bebeklik dönemi anlatılmaktadır. Şahı Ehram torunu için doksan koyun kestirir, geleneğe göre “hakik düğünü” düzenletir. Pişirilmiş etlerin kemiklerine tığ değdirmeden etleri eklemelerinden ayırarak misafirlere ikram eder, sonra kemiklerin tümünü toplayıp kefenletir, çocuğun ömrünün uzun olması dileğiyle “Kızılcaay Atam”daki mezarlığa defnettirip fatiha okutur. Burada anlatılan adetin İslamiyetle bir ilgisi görünmemektedir. Bu eski şaman inanç ve adetlerine göre bir uygulama olmalıdır. Eski Türklerin ölünün kemiklerinin kırılmaması için cesedi ağaçların üzerine koyarak etlerinin kurummasını beklediklerini, sonra sağlam kalan kemikleri toprağa verdiklerini biliyoruz. Bu kemikler eski Türk inançlarına göre, yeniden hayat bulacaktır. Hikâyedeki uygulamanın böyle bir inançtan izler taşıdığını düşünebiliriz. Hikâyede ayrıca Mahmut’un kırkı saç kestirilirken berbere kesilen saçın ağırlığı kadar altın verilmesi, bebeği beşiğe kundaklarken kabus basmaması için beşiğin altına gümüş hançer, yay ve tuzun konması, çocuk konuşmaya başladığı zaman horoz ve kırlangıca baktırılması, yiğitlik işareti olsun diye duayla başında bir tel saç bırakılması eski Uygur toplumundaki adet ve uygulamalar olup, bunların bir kısmı günümüzde de yaşatılmaktadır. Mesela, günümüzde başta bırakılan bir tel saç yiğitlik işareti için değil, çocuğun uzun ömürlü olması içindir. Hikâyede ayrıca Mahmut annesinin hep sağ göğsünü emdiği, sol göğsünü ise doğacak kız kardeşine bıraktığı hakkında bir rivayet ilave edilmiştir ki, bu Kaşgarlı Mahmut’un olağanüstü özelliğini gösterir. Ancak burada “sağ”, “sol” inanın daha etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bübi Rabia Mahmut’u büyütürken ona hep söylediği aşağıdaki sözler atasözü değerinde nasihatlar olup, bunları atasözlerinin eğitimdeki işlevselliğinin anlaşılması açısından önemli buluyoruz: 1. Yalan söz rızık yer, 2. Şarap imanı yer, 3. Gam ömrü yer, 4. Sadaka belayı yer, 5. Tövbe günahı yer.

“Mahmut’un Okula Girişi” adı verilen 11 no’lu hikâyede Kaşgarlı Mahmut’un okula verilmesi anlatılmaktadır. Mahmut dört yaş, dört ay, dört günlük olduğunda okula verilir. Pek çok halk hikâyesinde kahramanların hep dört yaşında okula verildiğini görüyoruz. Dolayısıyla, bu durum eski Türk toplumundaki eğitim sistemini yansıtmaktadır.

Hikâyede Mahmut bir törenle okula verilmiştir. Şahı Ehram ve Seyfettin Veliyullah, Mahmut’un elinden tutarak okula doğru yürürken Emir Sultan Hüseyin yolun iki kenarındaki halka Mahmut’un başından çevirdiği paraları saçır ve böylece cömertliğini sergiler. Ayrıca Hüseyin okuldaki talebelere bir etek ceviz, dokuzar yumurta, dokuzar sikke dağıtır. Hocaya da hediyeler verir. Burada gördüğümüz çocuğu törenle okula verme, başı üzerinden para altın çevirip saçma, ceviz, yumurta dağıtma gibi hususların hepsi eski Türk toplumunun örf adetlerini ve inançlarını yansıtmaktadır. Çünkü bunlar bugün daha çok düğün törenlerinde görülen saç geleneğinden başka bir şey değildir. “Dört”, “dokuz” gibi formel sayılar da sözlü geleneğin önemli unsurlarıdır.

“Aile Eğitimi” adını taşıyan 12 no’lu hikâyede Kaşgarlı Mahmut’un aile eğitimi anlatılmaktadır. Hikâyeye göre, bir evladın baba üzerindeki hakları şunlardır: 1. Güzel ad vermek. 2. Süt emzirmeyi layığına tamamlamak, yani helalden rızıklandırmak. 3. İlim öğretmek. 4. Su yüzmeyi, ok atmayı ve edebi öğretmek. 5. Erginlik çağında anne babanın emirlerini yerine getirmek. Buradaki 5. madde evladın baba üzerindeki hakkı değil, babanın evlat üzerindeki hakkı olması gerekir. Evladın baba üzerindeki haklarından biri ergenlik çağında evlendirilmesidir. Dolayısıyla 5. madde “Ergenlik çağında evlendirilmek” şeklinde düzeltilmesi gerekir.

Bübi Rabia Mahmut’u her gün boynuna öküzün kürek kemiğinden tahta, beline gümüş kaplı kemer bağladıktan ve üzerine gümüş hançer astıktan sonra okula göndermektedir. Mahmut yedi yaşına geldiğinde, anne babası halkına kırk gün kırk gece yemek vererek sünnet düğünü yaptırmış ve oğlak kapma yarışı, koç dövüşürme oyunu, cambazlık oyunu, sihirbazlık gibi faaliyetler tertip ettirmiştir. Bunlar da eski Türk toplumundaki sosyal ilişkileri, gelenekleri ve örf adetleri yansıtmaktadır.

⁴ Emine Gürsoy-Naskalı, **Manas**, Türksöy Yayınları, Ankara, 1995, s. 18.

“Mahmut’un Büyük Bir Gayretle Okuması” başlıklı 13 no’lu hikâyede Kaşgarlı Mahmut’un okul hayatı anlatılmaktadır. Mahmut okuma yazma öğrendikten sonra şöyle bir nevruzname yazmıştır:

Kavaklar tomurcuklanmış ney bahar
Oldu aleme ferahlık ser hazar
Kim ki evladını okula verirse
Huri gılman bulur cennette yar

Mahmut’un yazdığı bu nevruzname üzerine, Şahı Eham deveden buğra, Seyfettin Veliyullah dört dişli koç, Emir Sultan Hüseyin kendi bindiği “Argımak-ı Bedehşan” adlı atını hediye vermiştir. Bu hikâyede dikkati çeken unsur, nevruz geleneğidir. Bu geleneğin 11. yüzyılda canlı bir şekilde yaşatıldığı anlaşılmaktadır.

“Şahı Eham’ın Nasihati”, “Mahmut’un Memleketleri Gezmesi”, “Kaşgarlı Mahmut’un Tasnif Ettiği Kitaplar”, “Ana Vatan Hasreti”, “Ana Özlemi”, “Vatana Kavuşma” başlıklı 14, 15, 16, 17, 18 ve 19 no’lu hikâyelerde Kaşgarlı Mahmut’un Türk ülkelerini gezmesi, Bağdat’taki faaliyetleri, eserleri ve Bağdat’tan Kaşgar’a dönmesi anlatılmaktadır ki, bunlar tarihî gerçeklere uymaktadır. Bu hikâyelerde efsane ve masal unsurları pek fazla görülmemektedir.

“Medrese-i Mahmutiye ve Noruz Bulak” adını taşıyan 20 no’lu hikâyede ise “Noruz Bulak”(Nevruz Pınarı) yer adının nasıl ortaya çıktığıyla ilgili bir bölüm vardır. Kaşgarlı Mahmut’un kendisinin yaptırdığı medresenin önünde bir pınar olup, yazın talebeler pınar başında dinlenirken beyit okuma, şiir düzme gibi faaliyetlerde bulunurlar. Her yıl nevruz günlerinde Kaşgarlı Mahmut talebeleriyle birlikte pınar başında nevruznameler düzer ve bunları halkın refahı ve ilmin gelişmesi için dilek tuttuktan sonra pınara atar. Böylece bu pınarın adı “Noruz Bulak” olarak kalmıştır. Bu hikâyedeki yazılan nevruziyelerin dilek tutularak pınara atılması eski Türklerdeki su kültürünü yansıtmaya bakımdan dikkate değerdir.

“İmam Malik Ejder” başlıklı 21 no’lu hikâye tamamen bir masaldır. Bu hikâyede Kaşgarlı Mahmut’un peşinden yurt dışından gelen İmam Malik Ekber’in “İmam Malik Ejder” olarak anılmasının nedeni anlatılmaktadır. Hikâyeye göre, bir dağın mağarasındaki ejderha, her yıl çiftçilerin bir oğlunu yemekte, aksi halde halka felaket yağdırmaktadır. İmam Malik Ekber bu ejderhayı öldürmeye karar verir ve üstadı Kaşgarlı Mahmut’tan izin alır. O önce kökinek (eşek) sütü içer, sonra beline iki kılıcı sıkıca yerleştirerek ejderhanın yanına gider. Ejderha onu yutarken beline bağlanan iki kılıçla parçalanır. Ancak İmam Malik de ölür. Kaşgarlı Mahmut bu yiğide “İmam Malik Ejder” diye ad verir. Bu, masalarda sık sık işlenen konuların biridir. Hikâyede Kaşgarlı Mahmut da bir yiğit olarak vasıflandırılmıştır. Mesela, o başlangıçta İmam Malik Ekber’in ejderhayı öldürmeye gitmesine izin vermez, ejderhayı kendisi öldürmek ister.

“Kaşgarlı Mahmut ile Kör Muhlis” adı verilen 22 no’lu hikâyede, bir kişi Allah’tan istenirse büyük şeyler istenmesi gerektiğini, küçük ve az şey isteyenlerin gözlerinin kör olması gerektiğini, mesela kendisi isteyecekse bir dağın altın yapılmasını isteyeceğini söyler. İki üç yıl sonra bu kişi gerçekten kör olur ve kadere itiraz eder. Bunu üzerine Kaşgarlı Mahmut bir dağı altına çevirmenin Allah için büyük bir şey olmadığını, Allaktan istenecek en önemli şeyin sağlık ve sıhhat olması gerektiğini söyler. Dolayısıyla bu hikâyeye didaktik niteliklidir.

“Bin Bir Dut Ağacı” başlıklı 23 no’lu hikâye “Ücmilik koça” (Dutlu sokak) yer adının kökeniyle ilgilidir. Dolayısıyla bu hikâyeye, bir köken efsanesidir. Bu hikâyeye göre, bir tüccar Kuça şehrinde muta nikahıyla bir kadınla evlenir, sonra ondan ayrılarak ticaret için İli bölgesine gider. Aradan 15-20 yıl geçtikten sonra tekrar Kuça’ya gelir ve yanlışlıkla 15-20 yıl önce evlendiği kadından doğan kızıyla evlenir. Gerçeği öğrenince, bu günahın nasıl arınacağı konusunda Kaşgarlı Mahmut’a danışır. Kaşgarlı Mahmut ona günahlarından arınması için bin adet dut ağacı dikmesini, bu dut ağaçlarının meyveleri kuşlar tarafından yendikçe ve yere döküldükçe onun günahlarının da döküleceğini söyler. Bunun üzerine

o kişi bin adet dut ağacı diker. Bugün Kaşgarlı Mahmut'un mezarına giden sokağın iki kenarındaki dut ağaçları işte o kişinin diktiği dut ağaçlarıdır. Bu nedenle bu sokağa "Ücmilik Koça" (Dutlu Sokak) denmiştir.

"Hay Hay Terek" (Hay Hay Kavak) başlığını taşıyan 24 no'lu hikâye de "hay hay terek" yer adının kökeniyle ilgilidir. Bu hikâyeye göre, Kaşgarlı Mahmut medrese eğitimini tamamlarken hocasına kendi mezarının nerede olacağını sorar. Hocası, Mahmut'un mezarının bastonunun yeşerdiği yerde olacağını söyler. Kaşgarlı Mahmut yaşlanınca bir gün abdest almak için "Mercan Bulak"tan su alırken bastonu pınarın kenarında sancılı kalır. Kaşgarlı Mahmut döndüğünde bastonunun yeşerdiğini görür. Bunun üzerine Mahmut "Vah, vah, nasıl da yeşermişsin" der. Onun için sonrakiler bu kabağa "Hay hay terek" diye isim vermişlerdir. Kaşgarlı Mahmut vefat edince buraya defnedilmiştir. Buna benzer efsaneler Yunus Emre ilgili menkıbelerde de görülür. Sopenın yeşermesi, masallara özgü bir unsurdur.

"Kaşgarlı Mahmut'un Vasiyeti" adı verilen 25 no'lu hikâyede Kaşgarlı Mahmut'un sahip olduğu araziye vakfa devretmesiyle ilgili bir vasiyeti içermektedir. Bu vasiyet 1865-1877 yıllarında Doğu Türkistan'da iktidar olan Yakup Bey zamanında toplatılmıştır.

"Kaşgarlı Mahmut'un Vefatı" başlıklı 26 no'lu hikâyeye göre, Mahmut 97 yaşında vefat etmiştir. O vefat ettiği zaman, tüm il ve yurt elbiselerini ters giymiş, yeşil sopa tuttuğu halde ağlamış, yay ve kılıçlarını yere yatırmış, develeri yavrularından ayırarak böğürtmüş, atları yedeğe alarak yürütmüş, yedi gün yedi gece yas tutmuş ve dua etmiştir. Asla birbiriyle birleşmeyen "kara dere" suyu ile "kızıl dere" suyu birleşerek kenarlara kendini vurup kıvrılarak akmıştır. Bu hikâyedeki yas tutma adetleri dikkate değerdir.

Sonuç itibariyle, kitapta yer alan hikâyeler derleyiciler düzenlenmiştir. Hikâyelerin dilinin işlenmiş olması, olay örgüsünün düzgün olması bunu göstermektedir. Orijinal metinlere ne derecede müdahale edildiğini bilmiyoruz. Ancak hikâyelerde efsane ve masal unsurlarının bolca yer alması bunların aslında gerçekten halk arasında söylenen efsaneler olduğunu ortaya koyar.

Metinler

No. 1

Oy Çolpan

Rivayete göre, Oğuzhan ve Afrasiyab döneminden itibaren şahinşahlar, saray yöneticileri, komutanlar yazın ve güzün Oypal⁵ diyarının Ay Baki, Yuduğvaş, Böretokay yaylalarında gezerek av avlarırmış. Karahanlılar döneminde de bu yer önemli dinlenme yerlerinden biri olmuştur. "Karvan Büyük" yolu ile Madayın ve Bağdat taraflarına geçen kervanlar, Oypal'daki "Hoca Konar"⁶ denen uğrak yerinde mola verip yorgunluğunu giderdikten sonra kafilelerini doğudan batıya doğru yola çıkarırlarmış.

Karahanlılar döneminde yaşamış Şahı Ehram adlı padişah yılların birinde, yaz aylarının son günlerinde Oypal'ın Akdala denen yerindeki "Kızıl Mescit Atam" civarına ava çıkmak için hazırlanmış. Tam o sırada uzaktan aziz bir misafir gelmiş ve padişah kendi yerine oğlu Hüseyin'i avdan sorumlu kişi olarak görevlendirmiş. Çünkü onun oğulları içerisinde Hüseyin akli, cesareti ve okçuluğuyla her zaman padişahı sevindirirmiş. Hüseyin Oypal'ın kendisine tanıdık olan batı tarafında avlanmak hususunda babasından izin alarak saygı selamlardan sonra yola koyulmuş.

⁵ Oypal, Kaşgar'a bağlı Konaşehir (Eskişehir) ilçesindeki Opal köyünün eski teleffuz şeklidir.

⁶ Hoca Konar, Opal'daki "Hoca Konduk" mezarının adı olup, bu mezarın yeri Opal'ın güneyindeki Karanğu Yar mahallesindedir. "Konar" ile "Konduk" aynı şekilde "konalğu" (han) anlamındadır.

Şehzade Hüseyin kendi adamlarıyla sık orman ve dağlara kartal salarak, ok atarak pek çok av ganimetini elde etmiş. Onlar dağın eteğindeki Kumbağ tepesine geldiklerinde, önlerine bir geyik çıkmış. Şehzade Hüseyin sadağından ok alarak geyiğe doğru yaydan ok atmış. Yaralanan geyik dağın eteğindeki ormanlığa doğru kaçmış. Şehzade onu takip ederek “Azıh” denen yere geldiğinde, geyik gözden kaybolmuş.

Geyiği gözünden kaçıran Şehzade Hüseyin bulunduğu tepeden aşağıya bakmış ki, aşağıda sık ağaçlı bağlar ve yemyeşil çemenlikler olup, ortasında kaynak suyu ipek gibi kıvrılıp akıyormuş, bir güzel kız kaynaktan su alarak keçe yoluyla gidiyormuş. Şehzade Hüseyin bulutsuz gökte ışıldayan çolpana benzeyen bu güzeli görünce bayılacakmış gibi olmuş ve ona bakıp dona kalmış. Şehzade’yi bu durumda gören arkadaşları “Bu kadar keyifle neye bakıyorsunuz?” diye sormuşlar. Şehzade Hüseyin “Oy aşağıda çolpan gördüm.” diye cevap vermiş. Sonra bu yerin adı “Oy Çolpan” diye adlandırılmış.

No. 2

Nar Şerbeti

Şehzade Hüseyin arkadaşlarına burada kamp kurmayı emretmiş. Adamları av silahlarını, avda elde etikleri ganimetleri atlarından indirip bir bahçeli avlunun kapısı önündeki yeşillik olan rahat bir yere yerleşmişler. Atlarını yol kenarındaki kara söğütlere bağladıktan sonra kaynak başındaki çemenliğin etrafında yer hazırlamışlar.

Bu arada Şehzade Hüseyin doğanın güzelliğinden zevk alarak inci gibi ışıldayıp şırıl şırıl akan arkın kenarındaki söğütler arasında giderken avlunun arkasındaki bahçeye gözü takılmış. Bakmış ki bahçede bir ihtiyar ile ergenlik çağına gelmiş bir güzel kız nar toplayıp sepetine dolduruyorlarmış. Şehzade Hüseyin, bu güzelin demin su alıp götürən kız olduğunu fark etmiş. Kızın güzelliği şehzadeyi daha da celbetmiş, aşk ateşi bütün vücudunu sarmış. Ama o saray ehline has ahlak ve fazileti gereği, derhal yeşillik alana dönüp kendi yerine oturmuş.

Avcıların takırtılarını duyup dut ağacından yapılmış çift kanatlı kapısından çıka gelen bahçıvan saygıyla selam verdikten sonra avcıların hal ehvalini sormuş ve misafirleri evine davet etmiş. Ama Şehzade Hüseyin:

“Biz avcılarız. Burası havası çok güzel bir yermiş. Bu yeşillikler arasında dinlenelim istedik. Teşekkür ederiz.” diye özür dilemiş. Sonra deve yününden dokunmuş kilim üzerindeki pars derisinde oturan şehzade bahçıvanı kendi yanında oturmaya davet etmiş.

Sohbet sırasında bahçıvanın adının Molla Seyfettin olduğu anlaşılmış. Şehzade Hüseyin kendi adamlarına berrak kaynak suyundan getirmelerini söylerken, Molla Seyfettin Amca, “Suyu kendim getireyim.” diyerek derhal ayağa kalkmış ve evine girip kızına durumu anlatmış. Kız çevik bir hareketle bir tane narı sıkarak çiçek desenli tabağı doldurup tepsiyi babasına vermiş. Molla Seyfettin Amca, onu alıp çıkararak Şehzade Hüseyin’e sunmuş, şehzade onu alıp içmiş. Su yerine nar şerbeti veren ailenin samimi, iyi niyetli ve misafirperverliğinden memnun kalan Şehzade Hüseyin iyice denemek için yine bir tabak vermesini istemiş.

Molla Seyfettin Amca, saygıyla eğilerek tepsiyi alıp evine yönelmiş. Bu sırada Şehzade Hüseyin’in gönlünden “Bu durumu Padişah babama anlatsam, halka nar vergisi konsa, saray emir erkanları su yerine nar şerbeti içse ne güzel olur.” diye bir fikir geçmiş.

Molla Seyfettin Amca, kızının bu sefer sıkmakta olduğu nardan şerbetin az çıktığını görünce, “Kızım, misafirler su sormuştu, küpteki buz gibi suyu versek olmaz mı?” demiş. Kızı buna şaşarak, “Su isteyen misafir, nar şerbetine layık olduğu için.” diye cevap vermiş ve yine büyük bir narı alıp sıkmış,

fakat çiçek desenli tabağın yarısı bile dolmamış. Sonra yine bir tane narı sıkmış, ama ondan daha da az şerbet çıkmış. Böylece, üç tane narla tabağın ancak yarısı dolmuş. Molla Seyfettin amca, “Geciktirmeyelim kızım” demiş. Kızı derin bir nefes aldıktan sonra, “Ey baba, kısmet değişiyor, tabağın yarım dolmasının sebebini sorarsa, şehzademizin gönlünden halkın vergisini arttırma hususunda bir fikir geçmiş olsa gerek, çünkü nardaki bereket kaçıyor, deyin.” demiş.

Molla Seyfettin amca çiçek desenli tabaktaki şerbeti tepsiye koyarak Şehzade Hüseyin’e sunarken, gerçekten şehzade bunun sebebini sormuş. Molla Seyfettin amca olanları ve kızının tahminini anlatmış. Bunu duyan Şehzade Hüseyin demin gönlünden geçirdiği fikrinden vaz geçerek derhal tövbe istiğfar etmiş.

No. 3

Aşık Şehzade

O gün akşamleyin avcılar büyük sofraya kurarak av ganimetlerini pişirip hazır etmişler. Molla Seyfettin amca da kendi bahçesinin güzlük meyvelerinden getirmiş. Böylece onlar aynı sofrada oturmuşlar. Molla Seyfettin amcanın evine de hediyeler sunulmuş.

Şehzade Hüseyin, o gece Molla Seyfettin amcanın kızının akıllılığı, bilgililiği ve güzelliği hakkında çok düşünmüş ve gönlü kail bir şekilde sabahlamış. Ertesi gün, o Molla Seyfettin amca ile vedalaşarak arkadaşlarını alıp yoluna koyulmuş.

Şehzade Hüseyin ile ava çıkan ihtiyar Bahadır dünden beri şehzadenin suskunlaştığını, yol boyunca her adımda bir derin nefes aldığını görüp meraklanarak sebebini sormak üzere iken şehzade arkasına dönüp uzakta kalan bahçeye bakarak yine bir kez hayıflanmış. Deneyimli Bahadır: “Şehzademe bir aşk ateşi sırayet etmiş olsa gerek!” diye tahmin etmiş.

Avdan döndükten beri şehzadenin iştahı kesilip hiçbir şey yememiş. Gün geçtikçe yüzü sararıp rengi uçmuş, uykusu kaçıp rahatsızlanmaya başlamış. Padişah bundan haberdar olup derhal hekimleri toplayıp oğlunu göstermiş, her biri kendisine göre hastalık ihtimalini ortaya koyup ilaçlar vermiş, ama etkisi olmamış. İhtiyar emçi (hekim) nabzına göre nar şerbeti vermiş, şehzade ardı ardına bir kaç kase şerbeti içtikten sonra gülmüş ve başını kaldırmış.

Bu müjdeli haberi duyan padişah koşarak oğlunun yanına gelip mübareklemiş ve neyin iyi geldiğini sorduğunda: “Nar şerbeti” diye cevap vermiş. Ama şehzade onun dışında başka yemek yemeden yine başını koyup yatmış. Endişelenen padişah bunun sırrını öğrenmek için ihtiyar Bahadır’ı oğlunun yanında bırakmış. Şehzadenin hassasiyetine çok duyarlı olan deneyimli Bahadır, kendi gençliğinde yaşadıklarını anlatmış. Aşk ateşinden bahsederken şehzade fırlayarak yerinden kalkıp can kulağıyla dinlemiş ve gözünü ayırmadan dikilerek: “Ee sonra, yine neler olmuştu, nasıl oldu?...” demiş. Sonunda ah çekerek yüzü koyun yatıp ağlamış. İhtiyar Bahadır şehzadeye destek olup onu yavaşça ayağa kaldırırken, o içecek istemiş. Bu sırada nar şerbeti bittiği için, buz gibi meyva suyu vermiş, ama şehzade içmemiş.

İhtiyar Bahadır şehzadenin nar şerbetini bu kadar sevmesinin sebebini araştırırken, Şehzade Hüseyin Molla Seyfettin amcanın kızının akıl feraseti, bilgisi ve güzelliği hakkında söz açmış. O seferki avdan bu yana şehzadenin bu duruma düştüğünü tam olarak anlayan ihtiyar Bahadır bu durumu padişaha tek tek anlatmış.

No. 4

Elçi İle Bilge Kız

Şahı Eham oğlu Hüseyin'in durumunu anladıktan sonra gözlemciler aracılığıyla Molla Seyfettin amcanın aile durumunu öğrenmiş.

Gözlemcilerin getirdiği habere göre, diyanetli, eşref-i çiftçilerden olan Seyfettin'in akıllı ve bilge kızının adı Bübi Rabia imiş. O kız annesinden yedi yaşındayken yetim kalmış ve şimdi ergenlik yaşına ulaşmış. Babasının bütün işlerine bu kız akıl verirmiş. Hemşehrilerinin hemen hemen hepsi "Edeph ahlak ve namusta bu yurttta bu baba evlat gibi başka insanı bulmak mümkün değil." diye tanıklık etmiş.

Padişah Bübi Rabia'yı iyice denemek için, kendisi ava çıktığı zaman, Molla Seyfettin amca ile bir araya gelmiş. Onu kızıyla birlikte saraya davet ederek edep ve ahlakı hakkında bir kanaate varmış.

Bir gün padişah kendi elçisiyle Molla Seyfettin amcaya, "Üç yılda döllandirerek 21 tane yapşın." diye yedi koç göndermiş. Bundan Molla Seyfettin amca büyük bir gama gark olmuş. Bübi Rabia ise babasına teselli vererek, "Elçi, padişahın emrini ulaştırmakla görevlidir, canı gönlümüzle kabul edelim." diye elçiye saygıyla eğilip yedi koçu almış. Elçiyi ağırlamak için birini kesmiş, diğerlerini gerektiği zaman kesip satmış, yemiş, sonunda bir tanesi kalmış.

Bübi Rabia bir gün duymuş ki o elçinin dişi ağrıyormuş. O derhal son kalan koçu kestirip sofrta hazırlayarak elçinin ziyaretine gelmiş. Sofrasını açtıktan sonra, "Mübarek olsun elçim, doğum yapmışsınız." demiş. Diş ağrısına dayanamayan elçi yerinden fırlayarak ayağa kalkıp, "Ne diyorsunuz, erkek adam doğurur mu?" demiş. Bübi Rabia sakin bir biçimde, "Efendim, koç da kuzular mı?" demiş. Cevap bulamayınca acısını içine atan elçi, ertesi gün saraya gidip padişaha şikayet etmiş. Padişah kakhaha atıp gülmüş ve hemen Bübi Rabia'yı çağırıp, "Aferin kızım aklına!" demiş ve hediyeler vererek onu layığıyla uğurlamış.

No. 5

Şehzade'nin İlim ve Hüner Öğrenmesi

Şahı Eham oğlu Hüseyin'i evlendirme arzusunda olduğunu, evlat edinmek için eşref-i çiftçilerden Seyfettin'in nur çeşmesi Bübi Rabia'yı layık gördüğünü bildirip ihtiyar Bahadır aracılığıyla oğlunun rızasını sormuş. Şehzade Hüseyin olurunu bildirmiş. Padişah oğlu Hüseyin'i "muhafızbaşı" olarak tayin edip onun Bübi Rabia ile evlenme talebini kabul etmiş.

Şahı Eham'ın saray elçileri Molla Seyfettin amcanın lütfuna sığınarak gelmişler. Molla Seyfettin amca kızı Bübi Rabia'nın başını bağrına basıp okşayıp gözünden yaş akıtarak, "Kızım, biz fakir köylüleriz. Onlar şah ve beylerdir. Onlarla nasıl dünür oluruz?" diye gama batmış. Bübi Rabia babasının sıcacık göz yaşlarını yumuşak elleriyle silerek, "Baba, Şehzade Hüseyin'in hüneri var mıymış, ilim öğrenmiş mi? Sözünden başka bir şey demeyelim." demiş. Molla Seyfettin amca saray elçilerine bu soruları sormuş, gereğince ağırlayıp yolcu etmiş.

Saray elçilerini dinleyen şah, düğün hazırlıkları tamamlanıncaya kadar, oğlu Hüseyin'i ilim ve hüner öğrenip gelsin diye kırk katıra mal yükleterek üç ay içinde ilim ve hüner sahibi olmaya göndermiş. Şehzade Hüseyin Şah babasına saygısını sunduktan sonra kervanı alarak yola koyulmuş.

Şehzade Hüseyin bir gün Yenisar'ın Topluk yaylasında giderken, bir grup çobanın çamurdan satranç yapıp oynamakta olduğunu görmüş. Bunu gören Şehzade, hemen kervandan yüklerini indirtip iki gün içinde büyük bir çabayla çobanlardan satranç oynamayı öğrenmiş. Oradan yola çıkıp

Yeken(Yarkent)'e varmış ve bir hana yerleşmiş. Ertesi gün Şehzade Hüseyin bir medresenin önünden geçerken, bir kaç talebenin ebced hesabı üzerinde tartışmakta olduğunu görmüş. Şehzade Hüseyin iki katır malı onların üstadına hediye vererek iki hafta içerisinde ebced hesabını öğrenip rakamlardan cümle kurabilecek seviyeye gelmiş.

Şehzade Hüseyin, Yeken(Yarkent)'in köylerini dolaşırken dağda bir ailenin kilim dokumakta olduğunu görmüş ve on katır mal vererek kırk günde üstadı kadar kilim dokuyabilecek hale gelmiş. Üstadı ona, "Eliniz benden becerikliymiş. Eskiler 'eli beceriksiz esnaftan ayağı çabuk dilenci yeğdir' demişler, eliniz bereketli olsun." diye dua etmiş. Böylece, Hüseyin:

"Utanma ilmi öğrenmekten,
Halin tandır olur mahrumsan tandırdan"

şeklindeki sözü daima aklında tutup iki çeşit ilim ve üç çeşit hüner öğrendikten sonra kalan katırlardaki malları satarak sarayına dönmüş.

No. 6

Şehzade'nin Evlenmesi

Şahı Ehram oğlu Hüseyin'in üç aylık sürede öğrendiği ilim ve hünerini bir kez denedikten sonra "Artık düğününü başlatayım." diye Molla Seyfettin'e hediyelerle elçi göndermiş. Bunlar hiç soru sormadan düğününü başlatmayı kabul etmiş ve şaha cevaben hediyeler göndermiş. Durumu anlayan şah, "Molla Seyfettin ile Bübi Rabia bilge kimselerdenmiş. Yoksa, önceki sorularının cevabını sormaları gerekirdi." demiş.

Böylece, şah düğün hazırlığını tamamladıktan sonra bütün şehirlere mektup göndermiş ve bütün yurtta kırk gün kırk geceye kadar hiçbir evde kazan asılmamasını emretmiş. Bütün halk düğün eğlencesine katılmış. Uzak şehirlerden gelenler Muhafızbaşı Emiri Hüseyin'in düğün şenliğinde gösterdiği at yarışı, güreş, ok atışı, topuk oyunu, çevgan vurma oyunu⁷ ve yüzme yeteneğini görünce aferin demişler. Şah askerlerinin gösterisi ve halk sanatçılarının cambazlık ve darbazlık gösterilerini gördükten sonra övgüler yağdırmışlar, ödülleri vermişler. Şahı Ehram'ın şöhretine şöhret katılmış.

Kırk gün kırk gece süren düğün eğlencesinden sonra Şehzade Hüseyin ile Bübi Rabia'nın nikah hutbesi okunmuş. Hamd ve senalarla başlayan bu nikah töreninde, o dönemdeki Kaşgar'ın büyük ulemalarından Hatip Cemalettin Kaşgarî şöyle demiş:

"Nikah hayatımızda karı kocanın mutluluk ve üzüntülü günlerinde birbirinin mutluluğunu ve üzüntüsünü paylaşmanın, birbirine yardım etmenin ve şefkat göstermenin, birbirine saygı göstermenin, aile yükünü paylaşmanın, ailenin uyumlu ve helal aşkını sürdürmenin, yaşam ve geçim sırasında bazı zorluklara rastlarken karı kocanın sadakatını denemenin, birbirini anlamının, tanımanın bir ölçüsüdür, tıpkı altınla demiri ayıran ocak gibidir. Nikahla erkeğe helal olan zata "katın" diyoruz. Bu, katıldı, birleşti anlamındadır. Yani iki yabancı insanın işbu nikah sözüyle gönlünün gönlüne, canının canına, kanının kanına katılması (karışması) anlamına gelir."⁸

Hatip Cemalettin Kaşgarî nikahın hutbe sözünün yarısını bitirip bir ekmeği tuza bandırdıktan sonra onu Şehzade Hüseyin ile Bübi Rabia'ya yedirmeyi buyurmuş ve bu işin anlamını şöyle açıklamış:

⁷ Topuk oyunu, çevgan vurma oyunu Uygur halk oyunlarının eski şekilleridir.

⁸ Nikahtaki bu sevgiyi kuğu kuşuna benzetmek, Mani dinine inanmış Uygurlar arasında şimdi de vardır.

“Bu, tuz ile başlayan ilk ekmeği biz beraber yedik. Şimdi bu saatten itibaren, aynı tencerenin yemeğini beraberce yiyeceğiz. Biz asla nankörlerden olmayız. Tuz veren ana vatana, halka ve ailemize ihanet etmeyiz şeklindeki anlaşmanın ilk gıdasıdır, yani yemindir.”⁹

Ondan sonra Cemalettin Kaşgarî nikah hutbesini devam ettirerek önce Bübi Rabia’dan hatun olma rızasını, sonra Şehzade Hüseyin’in eş olma rızasını alarak onları kutlamış.

Düğün ehli şarkı türkü söyleyerek, müzik çalıp dans ederek, kaval zurna çalarak Bübi Rabia’yı saraya gelin olarak getirmişler. Yolda holo salanlara (ateş yakanlara) elbise, kalpak ve paralar saçılmış.

No. 7

Can Kurtaran Hüner

Emir Şeb Hüseyin düğünden sonra yalnızca Bübi Rabia ile ilgilenerek hizmetini ihmal etmiş. Bübi Rabia hamile kalmış. Bir gün Bübi Rabia söze başlayarak:

“Ey emirim, şahımız sizi bir ekmek fırıncısı olarak yetiştirmiş, başınızda taşıdığınız tepside tükenmez ekmeğiniz varmış. İştahınız geldiğinde, elinizi uzatarak alıp yiyormuşsunuz. Ekmek fırıncısı başını dik tutup düz yolda yürümez ise başındaki tepsi düşüp ekmek dökülüp pislenir. Başınızdaki tepsi bir tarafa sapsmış gözüküyor, dikkat etmezseniz, tepsinin düşme tehlikesi var.” demiş.

Hanımının bu anlamlı sözlerinden etkilenen Hüseyin, derhal aklını başına toplamış. O halkın durumunu öğrenmek için, bir gün oduncu kılığına girip beline iki kara ekmeği bağlayarak iki eşeğe odun yükleyip “Odun kaç para?” diye soranlara “Gönlünüzden ne koparsa veya eksik ola!” diye cevap vererek şehir sokaklarını dolaşmış.

Emir Şeb Hüseyin ticaretçi, kasap, ekmek fırıncısı, kebabçı, kısacası bütün meslek sahasındakilerin sözlerini dinlemiş. Zaptiye, zabıta ve devriyecilerin dürüstlerini, halkın dertlerine kulak tıkayarak halkı küçümseyip kibirlenenleri, hırsız, hileci, dolandırıcıları etrafına toplayanları tespit etmiş. Halkın bununla ilgili şikayetlerini dinlemiş. Dolaşa dolaşa, akşamüzeri bir kebabçının dükânına gelmiş. Kebabçı oduna köz koyup, “Odun kaç para?” diye sormuş. Hüseyin: “Gönlünüzden kopanı verin.” der demez, kebabçı “Köylünün tekiymiş bu.” diye düşünmüş ve Hüseyin’in düzgün endamına dikkatlice bakmış.

Emir Şeb Hüseyin kebabçının tehlikeli biri olduğunu fark edip, uzun tüylü kalpağını bastırarak giyip eşeğine “deh” diye yürümesi üzerine, kebabçı başkalarının araya girmesiyle odunu biraz daha yüksek fiyattan almış. Hüseyin’e odunu balkona dizdirmiş. Bu arada vakit akşam olmuş, sokakta insanlar da azalmış. Kebabçı: “Ey oduncu, buraya gelip karnımı doyur!” diye dört şiş kebabla çay vermiş. Emir Şeb Hüseyin kebabın kokusundan “Ölmüş hayvanın eti midir acaba?” diye kuşkulananak kendi ekmeğini yemiş ve “Para sıkıntım var idi, harcarsam, sermayem eksilecek.” diye özür dileyip gitmeye çalışmış.

Kebabçı etrafta insan kalmadığını görüp et parçalayana, “Şu sandıktaki paradan alıp ver.” demiş. Hüseyin sandığın yanına parasını saymak için varmış, bastığı yer bir kapı altına doğru açılınca, o yeraltı zindanına düşmüş. Bunun içinde pek çok insan varmış. Onlar Hüseyin’e: “Vah vah, yakışıklı delikanlıymışsın...” diye acımışlar. Hüseyin onlarla konuşup olayı anlamış. Hüseyin buradakilerin sıkıntısını gidermek için çamurdan satranç yapıp onlara öğretmiş ve birlikte oynamışlar.

⁹ Mani dinindekilerin “tuzğa şaş kilip berey” şeklinde yemin etmeleri, tuza saygı göstermesi, düşman tarafın yaralılarının tedavisi için tuz vermemesi tesadüfi değildir.

Bir gün, kebabçının celladı bıçağını dişleyerek onun bunun vücudunu elledikten sonra, Hüseyin'i kütük başına çekmiş. Cellat onu bağlayarak bıçak vurmaya başlayınca, Hüseyin, "Yazık hüner ve ilimlerime, beni et yaparsanız bir akşamlik kebabla tükenirim, bu adamlarla hünerimi gösterirsem yüzlerce dirhem para ederdi, bundan çok kar ederdiniz." demiş. Cellat: "Hünerin nedir? Çabuk anlat." demiş. Hüseyin, "Kilim dokurum." demiş. Cellat bıçağını geri çekip Hüseyin'i kendi yerine götürüp kapatmış ve kebabçıya durumu anlatmak suretiyle kilim dokumada gerekli olan şeyleri hazırlamış. Üç gün üç gecede, Hüseyin kor gibi ışıldayan bir parça kilim dokumuş. Kilimin ortasında bir aslan, aslanın başında hançerini ağzında dişleyerek duran bir kedinin ona el uzatmakta olduğunu yansıtan bir resim, resimlerin ortasına ebced rakamlarıyla işlenmiş bir çiçek olup, bununla kendisinin kebabçının zindanında olduğunu ifade etmiş.

Kebabçı kilimi gördükten sonra gözlerini oynatmış, "Derhal süsle, ikincisini dokumaya başla." demiş. Gönlünde, "Pazara çıkaracağım, istediğim fiyattan satacağım, ama bin dirheme bile vermeyeceğim." diye düşünmüş.

Şimdi sözü saraydan dinleyelim. Hüseyin geri dönmeyince Bübi Rabia durumu şaha bildirmek istemiş. O, "Hürmetli şah ata, hazretlerine malum ki Emir Şebiniz Hüseyin hizmet nedeniyle iki hayvana odun yükleyerek oduncu kılığıyla çıkıp gittikten sonra belirlenen sürede dönemedi. Hangi ilmi tahsil etmişti, hüneri neydi bunları öğrenmenizi rica ediyorum, fermanınızı bekliyorum" diye iki satır mektup yazıp hamile haliyle şahın huzuruna girip saygıyla eğildikten sonra mektubu sunmuş. Şah mektubu okuyup Bübi Rabia'yı özel odasına götürmüştü. Saray emirleri, "Bir kaç gündür emir şeb saray selamına iştirak edemedi. Bugün yarın doğum yapması beklenen Bübi Rabia Hanım'ın özel olarak gelmesinde muhtemelen sebep var." diye fermanı beklemişler.

Şah özel odasında oğlu Hüseyin'in nikahlanmadan önce öğrendikleri ilim ve hünerlerinden Bübi Rabia'yı haberdar ederek çabuk arama çaresini düşünmüş. Ertesi gün şah şöyle ferman çıkarmış:

"Bugünden itibaren saraya her çeşit kilim satın alınacaktır. Bütün kilim satıcıları veya evinde kilimi olanlar kilimlerini saraya getirip gösterecekler. Kilim satmak için saraya girenlere ziyafet verilecektir. Kilim beğenilirse istediği fiyattan alınacak, beğenilmezse şahın emir fermanlarını yerine getirdikleri için geliş dönüş ücreti verilecektir. Beğenilen kilimlerin parası nakit verilecektir. Sarayın onayı olmadan pazarda kilim satanlar, şahın emir fermanına aykırı davranmakla suçlanıp cezaya çarptırılacaktır."

Bu ferman her yere ulaştırılmış. Kilim görmek için ayrı bir oda hazırlanmış. Hazineci ve misafir ağırilayıcılar hazır olmuşlar. Şahın huzurunda ise vezirler, ordu komutanları ve ilgili yetkililer saf tutup durmuşlar.

Şahın emir fermanından haberdar olan halk bayramlık elbiselerini giyerek kilimlerini koltuklarına alıp saraya doğru akmaya başlamış.

Fermanı duyan kebabçı, dükkanı çıraklarına bırakmış ve evine gidip hazırlanarak kilimi koltuğuna kıştırıp saraya doğru yol almış. Kilim seçme odasına girip kilimi sermiş, saray ehli kilimin güzelliğine hayran kalmışlar. Bübi Rabia kilimi görür görmez durumu anlamış. "İşte bu renkteki ve bu desendeki kilimleri ne kadar olursa olsun alacağız." diye kebabçıyı ziyafet evine götürüp kendisi kilimi alarak şahın huzuruna girmiş. Diğerleri kebabçıyla sohbet etmişler. Kebabçı kibirle, "Bu tür kilimi hanımım dokuyor, fiyatında anlaşsaksanız ne kadar isterseniz o kadar dokuyacağız." demiş. Şah kebabçının evine hemen gizli bir şekilde adam göndermiş, adam bakmış ki kebabçının hanımı yatağa düşmüş, değil kilim pantolon kemeri bile dokuyabilecek halde değilmiş.

Böylece, pazarlık yapıla yapıla, kebabçının istediği noktaya gelinceye kadar, şahın fermanı ile kebabçının dükkanı kuşatılmış ve zindan kapısı kırılarak Emir Şeb Hüseyin başta olmak üzere mahpuslar

azat edilmiş. Kebapçı haddini aşan suçu için şehirde teşhir edilerek dolaştırılırken, şairlerin Farsça söyleyenleri, “Hünendar hünerest, bi hüner harest” derken, Türkçe söyleyenleri, “Diken ki baş çıkarsa memleket gülzarından, siyaset tığıyla o başı kesmek gerek.” demişler.

Şah darağacı hazırlatarak kebabçının paraya doymayan nefsi için kilim fiyatına anlaştığı dirhemi eritip ağzına koydurmuş ve onu darağacına astırıp öldürmüştü.

Emir Şeb Hüseyin faciadan kurutup kendi makamına oturduktan sonra, Şahı Ehram, “Şimdiden itibaren her bir cana bin çeşit ilim ve hüner az sayılır. Doğumundan ölümüne kadar her erkek ve kadın ilim ve hüner öğrenip kendini değerlendirsin. Kim ki ilim ve hüner ehli olmaya alışmaz ise verginin büyük bir kısmı onlardan alınsın, çünkü bu tür insanlar kendi kendine çektiren insanlardır.” diye ferman çıkarmış.

No. 8

Mahmut’un Doğumu

Şahı Ehram oğlu Hüseyin ile Eşref-i çiftçilerden Molla Seyfettin amcanın kızı Bübi Rabia’nın samimi aşkı vuslat çeşmesinden su içmiş. Şah sarayına Bübi Rabia’nın gelin gelmesi devlette adaletin gelişmesine, yurdun mamur, halkın mutlu olmasına vesile olmuş.

Bübi Rabia hamile kalınca, arzu semasında evlat şafağı sökmeye başlamış. Muhafızbaşı Hüseyin, hanımının doğum yapmasının yaklaştığını fark edince, şah babasına mazeretini bildirmiş, Bübi Rabia babası Molla Seyfettin amcanın huzuruna dikkatli bir şekilde gönderilmiş. Dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat dolduktan sonra, Bübi Rabia babası Seyfettin amcanın Söser Ağzı Azıh köyündeki bahçeli avlusunda perşembe günü sabahı sağ salim bir şekilde nur topu gibi bir çocuk dünyaya getirmiş.

Molla Seyfettin amca ebelere: “Kurt mu, tilki mi?” diye sormuş, onlar: “Kurt” diye cevap vermişler. Oğlunun göbeğini yaçak ile gömdükten sonra (Uygurlarda kız olursa konçak “kukla” ile, oğlan olursa yaçak ile göbeği gömme adeti vardır), Molla Seyfettin amca sevinerek dünürü Şahı Ehram ile damadı Muhafızbaşı Hüseyin’e müjde vereceğim diye bağında yeni olmuş erikleri bir sepete doldurup yola koyulmuş.

Şahı Ehram şehzadeleriyle birlikte Opal Art’taki “Kırk Bulak” civarına avlanmaya gitmiş, dağdaki uçurum üzerinden sıçrayan atın toynağı kayınca, şah atıyla birlikte uçuruma yuvarlanmış, at ölmüş ama, şahın kendisi sağ kalmış. Böyle bir vakitte Molla Seyfettin amca gelip Hüseyin başta olmak üzere emirlerle kucaklaşarak görüşmüş ve müjdeli haberi şaha ve damadına ulaştırmış.

Şah kendisinin büyük bir felaket ve sıkıntıdan kurtulması ve yeni torununun dünya gelmesi şerefine avlanmaya çıkan kırk yiğidinin atlarını adak sunup şükran için dua tekbir okutmuş. Seyfettin amcaya “acığ” (han ödülü)¹⁰ vermiş ve:

“Bugünden itibaren namı şerifeniz Hoca Seyfettin Büzruk olsun, Bübi Rabia kızımızın oğlan çocuk doğurduğuna mübarek olsun.” demiş. Herkes Hoca Seyfettin Büzruk¹¹ ile Muhafızbaşı Hüseyin’i tebrik etmiş. Şah yine ferman çıkarıp Muhafızbaşı Hüseyin’e Emir Sultan makamını vermiş.

¹⁰ Acığ, Han ödülü, at, destar, elbise ve kuşak gibi şeylerden oluşur.

¹¹ Bu kişinin mezarı bugün Opal’ın Kumbağ(Azıh) köyünün güneyindeki tepede olup “Hazreti Seyfettin Büzrukvar Mezarı” diye adlandırılmıştır.

Ad Verme Şöleni

Şahı Ehram bütün memleketteki ünlü müneccim, molla, ulema ve yurt büyüklerini toplayıp torununa ad verme şöleni düzenlemek istemiş ve ekabirlere haber vermiş. Herkes toplanıp “ad verme şöleni”ni “Kızıl Mescit Atam”daki sarayda büyük ziyafetlerle gerçekleştirmiş. Ziyafetten sonraki hayır dualardan sonra, şahın yeni torunu Türk hakanlarının geleneksel adetine göre, beyaz keçeye yatırılmış. Onu dokuz asker kaldırıp saray salonunun ortasına getirerek yere koymadan tutmuş.

Ziyafet ehli ve Hoca Seyfettin Büzruk başta olmak üzere misafirlerin hepsi: “Kutlu olsun şahımıza” diye mübareklemiş. Sonra vezir azam bebeği eline alarak alını ve tabanlarını öpüp, “Şehzade yedi iklime şah olsun.” demiş. Bunu duyan Şahı Ehram imalı gülmüş. İkincisi bebeği eline alarak, “Büyük bahadır ve akıllı olacağı kulaklarının büyüklüğü ve alınının genişliğinden bellidir. Elbette bu haysiyet şehzadeye özgüdür.” demiş. Şaha bu sözün de tuhaf geldiği her halinden belli olmuş. Üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncıları da şaha yaranmak ve dalkavukluk için güzel sözleri cömertçe dökmeye başlamış. Yedinci seferde, şahın dünürü Molla Seyfettin amca torununu eline alarak, “Tanrım bize bu yeni misafiri bağışlamış.” demiş. Sonra:

“Tanrıdan elçi gelmiş sayısı yok,
Elçinin bindiği atın canı yok.
Elçiye çift koyun vermiş tanrımız,
Postu var, eti var, ama kemiği yok”

şeklindeki şiiri okuduktan sonra “Ben Tanrıya binlerce kez şükrediyorum. Baba ve annelerin evlatlarına bağışlayacağı servet ilim ve edep öğrenmekten üstün değildir. Torunumuz Tanrı nasib ederse, terbiyemizle alim olsun.” demiş. Bütün salondakiler “Aferin!” diye bağırılmışlar. Ardından “Allahu ekber!...” sedası göklere yükselmiş.

Şahın gözlerinden sevinç göz yaşları Nevruz Bulak gibi fişkırmış. Şah koşarak gelip Molla Seyfettin’e sarılıp onu yeni torunu ile kaldırıp döndürerek yere koymuş.

Şahı Ehram torununu eline alıp başını gözlerini öpmüş, sonra halka bakarak,

“İlim iledir nizam-i alem,
Edeb iledir kemal-i adem”

şeklindeki şiiri okuduktan sonra “Ben yedi iklimin şahlığına evladımın alim olmasını yeğlerim. Alim olmak iki dünyanın nicatlığı ve şahlığıdır. Benim gönlümdeki arzumu veli gibi dünürüm Molla Seyfettin bildi. Ben çok memnun oldum. Onun için, bugünden itibaren bu kişinin namına bütün halk, “Seyfettin Veliyullah desin.” diye ferman çıkarmış. Herkes saygıyla eğilip, “Peki.” diyerek razı olmuş.

Ondan sonra, Şahı Ehram müneccimlere bakarak, “Bizim şan şöhretimize bu oğlun dünyaya gelmesi şan şöhret kattı. Haydi, müneccim ulemalarımız bir isim belirlesinler.” demiş. Herkes kendi görüşlerini ortaya koymuş. Ulemalardan biri:

“Şah cenapları, bugün ilim severliğinizi gösterip ilim arzusunu şahlıktan üstün tutarak bize saadet yolunu gösterdiniz. İlim ehlileri olarak çok sevindik. Onun için sizin gibi şahımızın devri ile övünüyoruz. Hepimiz bu övünç ve memnuniyetlerimiz için şükranlarımızı bildiriyoruz ve yeminimizde duracağız. Bizim bu niyetimizi ifade etmek için ayağı kutlu gelen evladınıza beş harftan ibaret “Mahmut” (Övgü sahibi) ismini vermeyi istirham ediyoruz. Bu isim yüce elçinin¹² 5. ismi olup her harfnde kutsal manalar gizilidir. İlk harf “m”(mim) sevgi, şefkat, mürüvvet, maharet, memnuniyet anlamlarını ifade eder. “H”

¹² Yüce elçi, Muhammed Aleyhisselam’ı ifade eder.

(ha) harfi hamd ve sena okuyan, hayat dolu, haya, hazır, hür, halim anlamlarını ifade eder. “M” (mim) harfi murat maksat, eş, sevgi, mert, magrur, muradına eren anlamlarını ifade eder. “V” (vav) harfi vefalı, kemaline ermiş, soyu devam ettiren, ilmi devam ettiren anlamlarını ifade eder. “D” (dal) harfi cesaretli, diyanet sahibi, gönül açıcı, ilimle hünerle övünen, şöhret kazanan, dahi, kılavuz anlamlarını ifade eder.” diye açıklama yapmış.

Şahı Ehram muteberlerin huzurunda, “Öyleyse, göz nurumuz olan torunumuzun ismi Mahmut İbn Hüseyin olsun!” diyerek duaya el kaldırmış. Herkes “Kutlu olsun, kutlu olsun!” diye tebrik etmiş.

Sonunda, Şahı Ehram: “Oğlumuz Hüseyin bu mübarek evlat hürmetine bugünden itibaren Emir Sultan Hüseyin diye adlandırılın, halk içinde ilim ve hüner öyle gelişsin ki devletimiz sınırları içerisinde ilim ve hüner bilmeyen kimse kalmayın. Herkes ilim ve ahlak sahibi olup faziletini arttırsın, insanî değerlerini ortaya koysun. Kim ilim ve hüner ehli olmaya alışmaz ise onlar kendilerine zulüm edenlerdir. İlme yan bakanlar angaryaya gönderilsin ve vergisi ağırlaştırılsın.” diye ferman çıkarmış.

No. 10

Mahmut’un Bebeklik Dönemi

Şehzade Mahmut gözünü açıp baktığı zaman, Şahı Ehram sevinip doksan koyun kestirerek geleneğe ve adete göre “hakik düğünü” yaptırmış. Pişirilen etin kemiklerine bıçak dokundurmadan etleri eklemelerinden ayırıp misafirlere adabıyla sunmuş. Sonra kemiklerin hepsini toplayıp “kefenleyip” çocuğun ömrü uzun olsun diye “Kızılcaay Atam”daki mezarlığa defnetmiş ve fatiha okumuş.

Mahmut’un ilk kırkı saçını kestirdiği zaman, berbere kesilen saçın ağırlığı kadar altın vermiş. Orada bulunanlara altın tabakta dinarlar vermiş. Bebeği beşiğe koyarken, kara basmasın (kabus görmesin, korkmasın) diye beşiğin altına gümüş hançer, ok yay ve tuz koymuş. Konuşmaya başladığında, horoza ve kırlangıça baktırmış. Bahadırılık işareti olsun diye, adete göre, niyazla başında bir tel saç örgüsü bırakmış.

Bir gün Bübi Rabia güneş çarpması nedeniyle hastalandığı için Şah Mahmut’u emzirmek üzere süt annesi aranmış. Ama Bübi Rabia:

“Çocuğun annesi sadece onu doğuran ben değil, oğlumu emziren kadın da anne olmaya münasiptir. Kainat üzerinde güneşin nasıl bir etkisi varsa, çocuk üzerinde de annenin öyle etkisi vardır. Kuş yavruları, tay, inek yavrusu ve kuzuların hepsi önce babasını değil, annesini tanır. Anne tarafından sağlam, ilmi, ahlaki terbiye almamış çocuk dünyanın bütün ilmini tahsil etse, cilt dolusu bilgiyi beynine doldursa, hatta filozof da olsa gerçek hayat adamı, ilim, ahlak ve din adamı olamaz. Bir mimar (duvarcı) usta duvarın temel tuğlasını yamuk koyarsa, onun duvarı göklere ulaşsa da yamuk yükselir. Oğlum Mahmut hanedanımızın neşesi, hayatımızın meyvesi, üreme ve çoğalma bakımından ömrümüzün gongasıdır. Onun için, ona benim bakmam ve emzirmem gerek.” diye sarayda bulunan süt annesini reddetmiş.

Bübi Rabia oğlu Mahmut bir tarafa doğru hareket ettiğinde, onu dikkalice izlemiş, yürüdüğünde arkasından takip etmiş, düştüğünde kaldırmadan kendisinin kalkmasını, cesareti öğretmiş. Sakatlamadan, bir yerini incitmeden tay tay edip yürümesini öğretmiş. Çocuğun şaşkınlığı için, bir kaç kere saçını kestirmiş. Ağzının bir tarafa sarkmaması için sağ ve sol göğsünden emzirerek sağlam bir şekilde büyütmüş.

Çocukluk çağından itibaren insafılı olmayı öğrenmiş olan Mahmut'un her zaman annesinin sağ bağırını¹³ emerek sol göğsünü kız kardeşi için bırakmış şeklinde bir rivayet vardır.

Temizliği adet edinmiş Bübi Rabia her zaman göğüslerini tertemiz yıkayıp çocuğunu abdestli ve temiz bir şekilde emzirmiş. Oğlunun önünde yalan söylemekten, onu korkutmaktan, bir şeyi saklamaktan, hile yapmaktan ve yatak elbiseleriyle gözükmekten sakınmış. Mahmut'a ekşimiş, bozulmuş sütleri içirmemiş.

Emziren kadınlara yaklaşmak kadınların sütünü bozar. Bu süt de çocukların mizacını bozar.

Bübi Rabia semavi kitap "Kur'anı Kerim" in emrine göre, çocuğun anne üzerindeki süt hakkının iki yıl olduğunu bilse de bir sonraki çocuğuna hamile kaldığı fark edilince, oğlunun büyüüp askeri eğitime katıldığında at binmede başarısız olmaması için Şehzade Hüseyin'in maslahatıyla oğlunu süttten kesmiş.

Mahmut konuşmaya başladıktan sonra Bübi Rabia her gün sabah onu uyandırarak, "Bir, yalan söz rızkı götürür, iki, şarab imanı götürür, üç, gam ömrü götürür, dört, sadaka belayı götürür, beş, tövbe günahı götürür" şeklindeki sözleri tekrarlatmayı adet edinip bunları okula başlamadan önce öğretmiş. Akşamları saraydaki çocuklarla ötüş oyunu¹⁴ oynatmış.

No. 11

Mahmut'un Okula Girişi

Mahmut dört yaş, dört ay, dört günlük olduğu zaman "Kona Korgan" denen yerdeki iki bayram namazı kılınan büyük cami yanındaki okula tantanayla götürülmüş.

Mahmut'u okula götürürken, dedesi Şahı Ehram ile Seyfettin Veliyullah sağ ve sol ellerinden tutmuş, Emir Sultan Hüseyin yolun iki kenarındaki halka tepsiyle götürdüğü gümüş dinarı her köşede oğlunun başından çevirip saçarak cömertliğini göstermiş. Onlar dershaneye girip üstada selam vererek halini ahvalini sorduktan sonra, çocuğu Mahmut'u hocaya teslim ederek, "Evladımız için, babaların ikinci sorumluluğunu, yani ilim terbiye vermeyi bugün size havale ederek yerine getirmeye geldik. Umudumuz boşa çıkmasın." demiş.

Emir Sultan Hüseyin Mahmut'un okuldaki arkadaşlarına birer etek ceviz, dokuzardan yumurta, dokuzar maden para paylaştırıp vermiş. Üstadını bir at, sarık, Irak kumaşından dikilmiş elbise, kimsenden yapılmış mestle ödüllendirmiş. Onlar biraz oturup ders dinledikten sonra üstada öğrencilere hoş görüyle davranmayı önererek dönmüşler.

No. 12

Aile Eğitimi

Mahmut çocukluğunda iyi bir aile terbiyesi almış. Onun babası Emir Sultan Hüseyin'e göre, çocuğun baba üzerindeki hakları şöyle imiş: 1. Güzel isim vermek. 2. Süt emzirmeyi güzelce tamamlamak, helalden rızklandırmak. 3. İlim eğitim vermek, okuma yazma öğretmek. 4. Su yüzmeyi, ok atmayı ve edebî öğretmek. 5. Erginliğe erdiğinde, anne babanın emirlerini yerine getirmek

¹³ Bağır, göğüs anlamındadır. Bağırdağ, sütyen demektir. Uygurlar bunu çok eskiden beri kullana gelmiştir.

¹⁴ Ötüş oyunu. Kaşgarlı Mahmut'un "Divanü Lügati't-Türk"teki açıklamasına göre, çocuklar halka şeklinde otururlar. Aralarından biri yanındakini dürtükleyerek ona, "Ötüş" der. Bu "Sen de yanındakini dürtükle" anlamına gelir. O da öyle yapar. Halkanın sonuna kadar oyun bu şekilde devam eder.

Mahmut aklına erdiği andan itibaren, ilim ve sanatın kıymetini bilen Emir Sultan Hüseyin oğlunun çeşitli heveslerini dikkatlice izleyerek onun okuma hevesini keşfetmiş. O yine “özel eğitici” tayin ederek Mahmut’un ilim öğrenmesine özel çaba harcamış.

Mahmut okula girince, kendi arzusunun ilk kapısının açıldığını gören marifetli kadın Bübi Rabia oğlunu her gün sabah uyandırıp onun yüzünü gözünü yıkamış, üzerine şehzadelere özgü elbise, kimsenden yapılmış çizme giydirmiş, beline gümüşle kaplanmış kemer takmış, yanına şafgırlık sanatını¹⁵ gösteren gümüş hançer asmış, başına uygun sarık giydirmiş ve kahvaltısını yaptırdıktan sonra şöyle demiş:

“Oğlum, siz bizim umudumuz sunuz, ilmi okulda üstadınızdan öğrenseniz de edep ahlakı benden öğrenmenizi ümit ediyorum. Her zaman güneş doğmadan ayağa kalkmak, sakın bir yere gidip ihtiyacını gidermek, yüzü gözü, eli ayağı ve oturacak yerlere kadar her şeyi temizce yıkamak, vaktinde azar azar yemek yiyip okula gitmeye hazır olmak, anne baba, üstat ve büyükleri gördüğünde “Selamüneleyküm” diye selam vermek, arkadaşlarına sevgiyle yaklaşip onlara “Ben şehzadeyim.” diye böbürlenmemek, büyükler konuşurken sözünü kesmemek, başkalarının şeylerini almamak, kötü niyetli kişilerin verdiği şeyleri almamak, kötü ve abes sözleri öğrenmemek iyi adet ve iyi davranışlardır. Siz bu dediklerimi aklınızda iyi tutun.”

Mahmut’un boynuna ilk önce dananın kürek kemiğinden yapılmış “tahta”, sonra “cilit”, ondan sonra kemere takılan “kalem”i yerleştirip onu özel olarak görevlendirilmiş iki atlı askere teslim ederek her gün okula göndermiş.

Mahmut her gün okuldan eve döndüğünde, annesi Bübi Rabia onu ilim hikmet öğrenmeye teşvik ederek kötü davranışlarda bulunmaması ve ondan sakınmayı adet edindirmiş. Mahmut kendisi de annesinden yemeklerin çeşitlerinden giysilerin ve ev aletlerinin isimlerine kadar her şeyi öğrenmeye çalışmış. Saray tarafından özel olarak görevlendirilmiş askerlerden sülalesinin isimleri, silahların adları, yer adları, dağ tepe ve nehirlerin kollarına kadar her şeyi öğrenmeye başlamış.

Mahmut yedi yaşına girdiğinde, anne babası kırk gün kırk gece sünnet düğün tertip ederek bütün yurdu, her ilçe ve kabileyi davet etmiş. Düğünde yemek dışında, halk için oğlak kapışma yarışı, koç dövüşürme oyunu, darvaz oyunu, sihirbazlık, topuk tutma oyunu gibi eğlenceler düzenletmiş.

No. 13

Mahmut’un Büyük Bir Gayretle Okuması

Çocukluğundan başlayarak bilgili ve zekiliğiyle tanınan Mahmut okula girip ilk tahtada “a, b, t, s” gibi harfleri iyice öğrenmiş. O üstadının kamyş kalemiyle koyun derisinden yapılmış kağıda yeni yılın girdiğini anlatan şu şiiri yazarak dağıtmış:

Kavaklar tomurcuklanmış yeni bahar
Oldu aleme ferahlık serhazar
Kim ki evladını okula verir
Huri gılmandan cennette bulur yar

Bu “nevruziye”yi dedesine götürdüğü zaman, Şahı Ehram sevincinden deveden buğra, Seyfettin Veliyullah dört dişli besili koyun, Emir Sultan Hüseyin kendisinin bindiği “Arğımakı Bedehşan”ı hediye etmiş.

¹⁵ Şafgırlık sanatı. Kılıç ve hançerlerin yüzünü sürterek gök kuşağı görünüşünü meydana getirebilen demircilik maharetidir.

Mahmut ikinci yılında “meshef”i, üçüncü yılında matematiğe dair bilimleri ve ebced hesabını ezbere öğrenmiş. Kısa sürede ebced hesabı yöntemiyle cümle kurabilecek seviyeye ulaşmış. İmam Ali’nin çarpım gazellerini ezberleyerek hesap yöntemlerini öğrenmeyi tamamlamış. İlkokulda o Arap harfi temelindeki güzel yazıyı yık tahtasından sivrileştirerek yapılan kalemle geyik boynuzundan yapılmış mürekkep kutusundaki ziğir yağı dumanından çıkarılan mürekkebe bandırıp alıştırma yapmayı adet edinerek güzel yazı sanatının temelini atmış. Sonra “mezheb-i şerif”i ezberlemeye başlayıp “kurra” olmuş, büyüünceye kadar “muhaddis” olarak yetişmiş.

Evlatlarının yeteneğine kail olan anne baba, danışarak, önce onu “Medrese-i Saçıye”de okutmuş, sonra “Medrese-i Hamidiye”nin müdderisi Hüseyin Feyzullah’tan ders aldırılmış.

No. 14

Şahı Eham’ın Nasihati

Mahmut küçücük yaşta şakacı ve çevik oluşu, öğrenmedeki titizliği ve çalışkanlığı, hafızasının kuvvetliliği ile herkesi şaşırtmış. Şehzadelerin öğrenmesi gereken askeri ilimlerden at koşturma, kılıç, mızrak, umutvazlık, ok atma gibi savaş maharetini, dini ilimlerden namaz sureleri, Kur’an sureleri, Kur’ani Kerim, Hadis, şeriat ilmi, dünyevi ilimlerden ilm-i hesap, ilm-i hendese, ilm-i ebced, ilm-i tecvid, ilm-i sarf, ilm-i nahv, ilm-i mantık, ilm-i nücum, ilm-i tebabet, ilm-i tarikat, coğrafya gibi döneminin ilimlerini mükemmel derecede öğrenmiş.

Mahmut’un yaşı otuza yaklaştığında “Medrese-i Hamidiye”deki üstadı Hüseyin ibn Halep’in duasını alarak Opal “Kızıl Mescit”teki sarayına dönmüş. Şehzade Mahmut’un medreseyi bitirip gelmesi münasebetiyle Şahı Eham dokuzardan nice hayvan kestirip düğün şölen düzenletmiş. Emir Sultan Hüseyin oğluna kaftan giydirmiş, Bübi Rabia mutluluk dileyerek alnından öpmüş.

Ziyafet sonunda, Şahı Eham torunu Mahmut’un başını okşayarak, “Bir çok üstad kendi ilim nuruyla gözünü de gönlünü de aydınlattı. Pek çok kitabı okuyup bir çok sihir ve hikmeti öğrendin. Ama senin daha okumadığın, mutlaka okuman gereken öyle bir kitap var ki. O bizim uçsuz bucaksız zeminimiz ve üzerinde yaşayan yüce halkımız. Atalarımız “Kendini bilmeyen başkalarını da bilmez” demişler. Sen bütün kabile, uruk oymaklarımızı, dağ nehir, orman, yayla, şehir kışlalarımızı dolaş, onlardan öğren ve anla.” demiş.

Herkes Mahmut’un ilminin gelişip kemale ermesini dileyerek duaya el kaldırmış. “Amin Allahu ekber” sesi sarayı sarsmış.

No. 15

Mahmut’un Memleketleri Gezmesi

Mahmut dedesi Şahı Eham’ın talebini kanat, babası Emir Sultan Hüseyin ile annesi Bübi Rabia’nın dileklerini irade ve kuvvet edip Muk yolu (Morğ yolu- kuş yolu) üzerinden yolculuğa çıkmış. O Oğuz, Çiğil-Karluk, Yağma, Kıpçak, Basmil, Yabaku, Tohsi, Oğrak, Çaruk, Çümül, Kırgız gibi Uygur-Türk kabilelerinin tarihi, sergüzeştleri, dili, damga parolaları, örf adet, yaşam özellikleri, isimleri, törenleri, yaşadıkları yer, dağ, nehir, göl ve yaylaları, ayrıca onların etnik, toplumsal, ekonomi, askeri ilişkileri, bilimsel ve felsefi düşünceleri, şarkı, şiir, destan, atasözü ve deyimlerini araştırmış.

İlim tahsilinde kemale ermiş olan Mahmut 15 yıl içinde Rum ülkesinden Maçin’e kadar uzunluğu 31200 kilometre, genişliği 18750 kilometre olan Türk memleketlerini dolaşmış, Türk halklarının yaşadıkları şehir kışla ve yurtları tanımış. Karşısına çıkan malzemeyi toplayıp kayda geçirmiş, bakış açısı daha da genişlemiş. O yolculuğa devam edip Hakaniye ülkesinden Yedisu’ya, Yedisu’dan

Maveraünnehir'e geçmiş. O, sonunda hanedanına bağlı olanlara ve dedesinin akrabalarına sığınarak Bağdat'a gelmiş¹⁶. Kaşgarlı Mahmut Bağdat'a gelip devamlı okumuş, sonra müdderis olup yeteneğini göstermiş. O, mükemmel düşünceleri ve derin ilmi yeteneğiyle yüksek hürmet ve itibara nail olmuş.

No. 16

Kaşgarlı Mahmut'un Tasnif Ettiği Kitaplar

Kaşgarlı Mahmut "Türk Dili Gramerinin Cevherleri"¹⁷ ve "Divanü Lugati't-Türk" adlı kitapları yazmış. O, Arapça yazdığı "Divanü Lugati't-Türk" adlı kitabını Arap Abbasiler halifeliğinin (751-1258) 27. halifesi Ebulkasım Abdullah Muktedi Biemrullah'a (1074-1075 yıllarında tahta oturmuş) armağan etmiş¹⁸. O zaman Türkçe öğrenmek toplumsal bir ihtiyaç imiş. Bağdat toplumunda Türkçe bilenlerin sorunları çözülmüş, her şeyi yolunda gitmiş, itibarı yükselmiş, karnı tok, eksiği yok imiş. Şikayetini anlatmak için Bağdat'a gelenler, makam tamahındaki Arap aydınları, yükselmek için koltuğunda merdivenle dolaşanların hepsi Türklere yaranmaya çalışıyormuş. Bu duruma göre, Kaşgarlı Mahmut Arapların Türkçe öğrenmeleri ve Türkleri anlamlarına yardım etmek için, kendi vatanına, halkına olan hasretini ve hürmet iftiharını ifade etmek üzere bu kitabı yazmış. Uzun ve zorlu yolculuk sırasında, gurbette topladığı bilgi ve malzeme bu kitap için önemli kaynak olmuş. Kaşgarlı Mahmut kitabında: "Kendi derdini anlatmak ve Türklere yaranmak için, onlara Türkçe konuşmaktan daha iyi yol yok"¹⁹ diye yazmasının yanısıra "Türkçe'nin Arapça'yla yarışta koşan iki at gibi birlikte koşmakta"²⁰ olduğunu yazmış. Çünkü Araplar arasındaki bir kısım kibirli şahısların Türkleri "Acemi" (kekemeler) diye küçümsemeleri görülmüştü. Kaşgarlı Mahmut yine, "Ebedi yadigar ve tükenmez bir servet olsun diye yüce Tanrıya sığınarak bu kitabı düzdüm ve ona "Divanü Lugati't-Türk" diye isim verdim." diye yazmış.²¹

Bir rivayete göre, Tabğaç Buğra Karahan, yani Ebu Ali Hasan İbn Süleyman aslanhan'ın Arap Abbasiler Halifeliği'nin yeni halifesi Muktedi Biemrullah'ın tahta çıkmasını tebrik etmek için Bağdat'a gönderdiği heyet içerisinde Kaşgarlı Mahmut da bulunmuş, halifenin huzuruna çıkarken "Divanü Lugati't-Türk"ü yeni halifeye sunmuş.

No. 17

Ana Vatan Hasreti

Kaşgarlı Mahmut'un yazdığı "Divanü Lugati't-Türk" adlı kitap halifenin emriyle saray divanhanesinde birkaç nüsha çoğaltılarak dağıtılmış. Böylece Kaşgarlı Mahmut'un şöhreti dünyaya yayılmış. Ama şöhret ve şahane izzet ikramlar Bağdat'ta gurbette yaşayan alimin kalbindeki annesi Bübi

¹⁶ Bu konuda iki görüş vardır. Mesela, ünlü araştırmacı Pristak'ın araştırmasında, 1057 yıllarında Karahanlılar'ın sarayında meydana gelen katliamda Kaşgarlı Mahmut'un babası Hüseyin öldürülmüştür. Şans eseri sağ kalan Kaşgarlı Mahmut siyasi suikasttan korunmak için memleket gezip Bağdat'a gelmiş şeklindeki görüş ileri sürülmüştür. Türkiyeli araştırmacı M. Şakir Ülkü Taşır farklı bir görüşe sahiptir. Onun fikri şöyledir: Selçuklular Hanlığının (1040-1154 yılları) hükümdarı Alparslan'ın (1063-1072 yılları arasında hüküm sürmüştür) hanımı Türken Hatun Karahanlılar Sülalesindeki Tabğaç Buğra Karahan Ebu Ali İbn Süleyman aslanhan'ın kızıdır. O zaman Türken Hatun'a sığınmak üzere çeşitli yerlerde pek çok yetenekli kişiler o dönemin ilim ocağı olan Bağdat'a toplanmışlardır. O sırada Kaşgarlı Mahmut'un Bağdat'a geldiğini tahmin etmek o kadar garip değildir.

¹⁷ Kaşgarlı Mahmut bu kitaptan "Divanü Lugati't-Türk"te bahsetmiştir. Onun için bunu önce yazdığı anlaşılıyor. Ama bu kitap bugüne kadar bulunamadı.

¹⁸ Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey 1055 yılında Bağdat'a girip Arap Abbasiler Halifeliğini himayesi altına almıştır. Ondan sonra, halifeliğin fiili yetkileri Selçuklu Oğuzlarının eline geçmiş, halife sadece dini mevkinin korumuştur. 27. halife Celaleddin Selçuk'un desteğiyle tahta oturduğu için, halifelik sınırları içerisindeki Araplar Türkçe öğrenmeye mecbur olmuşlardır.

¹⁹ **Türkiy Tillar Divani (Divanü Lügati't-Türk)**, I. Cilt, Şincang Halk Neşriyatı, 1981, s. 2-5.

²⁰ **Türkiy Tillar Divani (Divanü Lügati't-Türk)**, I. Cilt, Şincang Halk Neşriyatı, 1981, s. 2-5.

²¹ **Türkiy Tillar Divani (Divanü Lügati't-Türk)**, I. Cilt, Şincang Halk Neşriyatı, 1981, s. 2-5.

Rabia ve doğduğu vatanına olan derin özlemine teselli olamamış. O günlerde Mahmut'un bütün düşüncesi anne özlemi, vatan özlemi etrafında dönüp dolaşmış. Yaşı büyüdükçe kendisinin topladığı "Çiftçinin iyisi turp eker, insanın iyisi kendi yurdunda kocar" şeklindeki atasözü aklına gelip yurdunu görme arzusunun ateşini tutuşturmuş. Yurdunun beyaz turpları, akan nehirleri, kıymetli toprağı göz önünden ışık perdesi olarak sırasıyla geçmiş.

Tam o vakitlerde Kaşgarlı Mahmut'un haberini almak için "Karvan Büyük" yoluyla yolculuğa çıkan korul-şaaşukluk kervan başı Malik ve Asker adlı iki kişi Bağdat şehrine gelmiş. Onlar kendi üstadı ve şehzadesi olan Mahmut İbn Hüseyin'i arayıp bulmuş, kendisini ziyaret etmiş, sonra hizmeti için taleplerini sorduğunda alim ömrünün sonlarında kendi yurduna dönme arzusunda olduğunu söylemiş.

Kervan başı ana vatandan bir mektup getirmiş. Bu mektup saray veziri tarafından yazılmış olup, onda şu anda vatanda asayiş ve ilmin geliştiği, vatanın ilim ve alimlere ihtiyacı olduğu, Kaşgarlı Mahmut'un dünyevi şöhretinden memnun olduğu, onun ilimle halka mutluluk yaratmaya yardım etmek üzere vatana dönmesini saygıyla beklediği anlatılmış.

Kervan başı Bübi Rabia Hanım'ın evlat hasretiyle yanıp tutuştuğunu, kavuşmak için sekpare olduğu haberini getirmiş. Bu haberi duyunca anne ve ana vatan hasretiyle yanıp tutuşan Kaşgarlı Mahmut Bağdat halifesinden izin alarak vatanına dönmek istemiş.

No. 18

Ana Özlemi

Kaşgarlı Mahmut öz yurdundan ayrıldıktan sonra dedesi Şahı Ehram'ın küçük hanımı kendi oğlu İbrahim'i velayet yapmak için, Şahı Ehram ve onun büyük hanımından olan çocuklarına zehir içirip öldürmüş. Bunlarla birlikte Kaşgarlı Mahmut'ın babası Hüseyin de zehirlenerek ölmüş.

Sarayda katliam meydana geldikten sonra dul kalan Bübi Rabia oğlunu uzun yıllar beklemiş. Onun hasretiyle yanıp tutuşan Bübi Rabia sonunda, "Yaşlılığında da olsa, göz nurum oğlumu arayıp bulayım, onun yüzünü görüp öleyim, ah oğlum neredesin?" diyerek oğlunun yoluna bakıp evlat özlemiyle gece gündüz ağlamış, evlat derdiyle kalbi parçalanmış, evlat arzusuyla belini bağlayıp Kök Art, Uluğ Art, Opal Art ve Muk Yolu tarafını kiblegah yaparak batıya doğru aramaya koyulmuş. Onun ayak ve elleri, vücudu yaralanmış, ayakta yürüyemediğinde emekleyerek, yuvarlanarak yürümüş, dizleri yaralanmış. Ama zavallı Bübi Rabia'ya oğlunu görmek nasip olmamış. O, Muk Yolu'nda "Oğlum" diye yürüyüp "Yıkçı Mahallesi"ne gelirken, yol üstünde can vermiş ve oraya defnedilmiş.²²

No. 19

Vatana Kavuşma

Bir müddet sonra Bağdat'taki işlerini bitiren Kaşgarlı Mahmut, ticaretini bitiren kervanlarla birlikte vatanına doğru yola koyulmuş. Kervan başı ona saygı göstererek en güçlü devenin horgücü üzerine gölgeli tahtirevan yaptırıp bindirmiş. Yoldaki tehlikeli yokuş ve geçitlerde, dar yollarda onu sırtında taşıyarak geçirmiş. Kervan Herat, Kök Art, Uluğ Art, Muk Yolu ve Opal Art üzerinden üç ay yol yürümüş. Kervan Debit²³ten geçerek Gez nehri boyunca kırk geçitten geçip Uluğ Art yokuşuna geldiğinde, onu yokuştan sırtında taşıyarak geçirmiş²⁴. Sonunda Kaşgarlı Mahmut göbek kanının aktığı ana vatanına sağ salim dönmüş.²⁵

²² Bübi Rabia Hanım'ın mezarı şimdi Opal'ın Pamir'e doğru giden ana yol kenarındaki "Yıkçı Mahallesi"ndedir. Her sene tünek (zikir gecesi) ve bayramlarda yerli kadınlar bu mezara gelip ziyaret etmektedirler.

²³ Debit, 10 söğütün bulunduğu önemli uğrak yeridir.

²⁴ Bugünkü Opal'ın Şaaşuk Korul mahallesinde vaktiyle zaptiye olan kişilerin evladı var. Bu mahalledekiler şimdi de "Korul" lakabıyla anılır. 1960'lı yıllarda 90 yaşında vefat eden İsmail Korul adlı kişi, "Hazreti Mollam Debit'ten dönüp Uluğ Art'a

“Kervan Büyük” yolundaki Kövrükbaşı denen yere geldiğinde, Kaşgarlı Mahmut annesi Bübi Rabia’nın dirisiyle değil, evlat hasretiyle ağlaya ağlaya göz yaşları kuruyan, ayrılık ateşinde yanıp kül olan sevgili, gam ortağı annesi Bübi Rabia’nın mezarıyla karşılaşmış ve mezara kendini atıp annesinin mezarını hasretle akan gözyaşlarıyla yıkamış, nezir ve yasını tutup mezarını yaptırmış.

No. 20

“Medrese-i Mahmutiye” ve “Nevruz Bulak”

Bübi Rabia Hanım’ın yas yemeğine iştirak eden hükümdar ve saray erbapları Kaşgarlı Mahmut’u saraya davet etmişler. Saray veziri bizzat kendisi ziyafet düzenleyip Kaşgarlı Mahmut’u tantanalı bir şekilde ağırlamış. Ziyafet ehlinin gözlerinde sevinç ışıkları belirmiş. Hatta pek çok ilim ehlinin gözlerinden sevinç gözyaşları dökülmüş.

Saray veziri ilim ile memleketi kalkındırma ve ilimle halka mutluluk yaratma konusunda hemfikir olduğuna inandığını söyleyip Kaşgarlı Mahmut’un saray hizmetine girmesini ifade etmişler. Ama Kaşgarlı Mahmut teşekkür ederek özür dilemiş ve geri kalan ömrünü ilimle ve ilmi yaymakla geçireceğini bildirmiş.

Kaşgarlı Mahmut kendi inancına uygun bir şekilde Opal’da heybetli bir medrese yaptırmış ve medresenin mihrabına “Esirgeyen ve şefkatli Allah’ın adıyla başlıyorum, ancak Allah yardım edebilir.” şeklindeki yazıyı yazmış. Onun müdderis olduğu bu medrese “Medrese-i Mahmutiye” diye adlandırılıp şan şöhreti doğudan batıya kadar yayılmış. Her taraftan, hatta Arap, Acem memleketlerinden de pek çok talebe gelip okumuş. Talebelerin hepsi üstadları Kaşgarlı Mahmut’a saygı göstermek için ona “Hazret-i Mollam” diye hitap ederlermiş.

Medrese’nin önünde zümrüt gibi berrak su fişkırpı duran bir kaynak olup, yaz günlerinde bütün talebeler bulak (kaynak) başında dinlenirken beyit atışması ve şiir okumayla meşgul olurmuş. Her yıl nevruz töreninde Kaşgarlı Mahmut kendi talebeleriyle “Söser Ağzı”ndaki kaynak başına gelip gezinirmiş. Nevruznameler yazıp halkın refahını, ilmin gelişmesini dileyerek kaynağa bırakırlarmış. Böylece bu kaynağın adı da “Nevruz Bulak” olmuş.

No. 21

“İmam Malik Ecder”

Kaşgarlı Mahmut döndükten sonra “Marcan Bulak” başındaki “Medrese-i Mahmutiye”de ders anlatmış. Yabancı ülkeden onun peşinden gelen ağabey kardeş iki çırağı olup, birinin adı İmam Malik Ecder, diğersinin adı İmam Malik Asker imiş. İmam Malik Ecder’in asıl adı İmam Malik Ekber imiş.

Bir gece bu kardeşler dışarıdan gelirken bir çiftçi delikanlının gece yarısında tarlasını sürmekte olduğunu, delikanlının annesinin ardından ağlayarak çırağ tutup yürüdüğünü görmüşler. Bunu gören İmam Malik Ekber, “Neden ağlıyorsunuz?” diye sormuş. Durum şöyleymiş: O civardaki dağın mağarasında bir ejderha olup, her yıl çiftçilerin bir çocuğunu yermiş. Aksi halde, halkın başına felaket yağdırırmış. O günün ertesinde sıra oğluna gelecekmiş. Onun için delikanlı ölmeden önce annesinin tarlasını sürmek için gece çift sürmüş, annesi ise çocuğuna kıyamadığından peşinden gelip ağlıyormuş.

İmam Malik Ekber ejderhayı öldürmeye niyetlenmiş ve üstadından izin istemiş. Kaşgarlı Mahmut İmam Malik Ekber’in gitmemesini söyleyip ejderhayı öldürmeye kendisi gitme kararına gelmiş ve iki

gelirken, bizim atalarımız yokuştan sırtında taşıyarak geçirmiş ve Opal’a getirmiş. Bizim evlatlarımız Hazreti Mollam’ın duasını almış” demiş.

²⁵ Araştırmalara göre, Kaşgarlı Mahmut M.S. 1080-1081 yıllarından Bağdat’tan Kaşgar’a dönmüştür.

kılıcı alıp çıkmış. İmam Malik Ekber üstadının ayağına asılarak, “Ben gideyim.” diye yalvarmış. Kaşgarlı Mahmut çaresiz İmam Malik Ekber’e ejderhayı öldürme izni vermiş. İmam Malik Ekber gök ineğin sütünü içip beline iki kılıcı iki yana doğru sıkıca bağlayarak ejderhanın önüne varmış. Ejderha sövmürmeye başlayınca İmam Malik Ekber onun ağzından girip ejderhayı iki parçaya bölmüş. Ama onun içtiği süte su karıştırılmış olduğu için zehir etkisini kaybetmemiş ve o ölmüş. Onun için Kaşgarlı Mahmut bu fedakar çırağına, “İmam Malik Ejder” diye ad vermiş ve törenle defnetmiş²⁶.

No. 22

Kaşgarlı Mahmut ile Kör Muhlis

Kaşgarlı Mahmut “Medrese-i Mahmutiye”de müderrislik yaptığı günlerin birinde, onun muhlislerinden biri, “Ben Dergah-ı Hak’tan daima büyük şeyler istiyorum. Söz veririm ki senin yüce ve keremli dergahından az şey isteyenlerin gözü kör olsun.” demiş.

Kaşgarlı Mahmut ona, “Senin istediğin büyük şey nedir?” diye sormuş. O, “Cenabınızın karşısında duran bu dağı kıpkırmızı altına dönüştürmesini isterdim.” demiş.

Aradan iki üç yıl geçmiş, o muhlis bir hizmetçisinin yardımıyla medreseye girip selam verdikten sonra kör olmasından dolayı dert yanmaya başlamış. Kaşgarlı Mahmut onu teselli ederek, “Tanrı bize yedi uzuvdan ibaret tükenmez serveti ihsan etti. Onu anlamaya bizim aklımız yetmez. Çünkü, bize verilen bu serveti yerinde kullanabilirsek, dünyadaki bütün dağların altın olmasından daha büyük bir servet ederdi. Bu dağın isteğine göre altın olmasından gören gözünün kör olmaması daha iyi idi.” demiş. “Ben Tanrıma ibadet ederek ondan nimet istesem, o benim gözümünden küçücük ışığı bile alarak kör eder mi, bu nasıl adalet?” demiş o muhlis.

“Öyle konuşma.” demiş Kaşgarlı Mahmut “Tanrım senin dualarının hepsini yerine getirip adaletini göstermiş. Dağı altın yapmasını istemiştin. Ondan daha büyük servet olan ten sıhhatliğini verip sana merhamet ihsan etti. Sen onu doğru kullanmadan, şükretmeden, bencillik arzusunda olmuştun. Sen isteğinde, “Az şey isteyenlerin gözü kör olsun.” demiştin. Bu dua talebin de yerine gelmiş. Çünkü, Dergah-ı Hak için dağları altına dönüştürmek kadar basit ve az şey olmaz. Eğer sen bana, “Tanrıya dua etmedeki talep ve maksadın nedir?” diye sorsaydın, ben sana, ‘Tanrıdan dilenmesi gereken en büyük dilek ten sıhhatliği, huzur, akıl ve ilme yetkinliktir.’ diye fikir verirdim.” demiş.

No. 23

Bin Bir Dut Ağacı

Karahanlılar sülalesi döneminde Kaşgarlı bir tüccar, ticaret için Kuçar’a gitmiş. Hancı, “Bir aylık da olsa evlenin.” diye bir kadını tanıştırtıp evlendirmiş. Bir aydan sonra tüccar, kadını boşayıp ticaret için İli’ye gitmiş.

Aradan 15-20 yıl geçtikten sonra, o tüccar yine Kuçar’a gelip yoldaşlarının önerisiyle bir kadınla evlenmiş. Nikahtan sonra, tüccar, “Hanım, anne babanız var mı?” diye sormuş. O kadın, “Babamı bilmiyorum, annemin söylediğine göre, babam Kaşgarlı bir tüccar imiş. O annemi boşayıp İli’ye gitmiş. Annem Kuçar şehrinden. Annem öleli iki yıl oldu. Bana dayım bakıyor.” demiş.

Kendi kızıyla evlendiğini öğrenen tüccarı kara ter basmış ve “Dışarı çıkıp geleyim.” bahanesiyle evden çıkıp doğru Kaşgar’a dönmüş. O, işlediği bu günahı gidermek için hiçbir çare bulamamış. O zaman Opal’daki “Medrese-i Mahmutiye”de müderrislik yapan, çok görmüş geçirmiş, her soruya cevap verebilen, elinden gelen iyiliği kimseden esirgemeyen, ilim öğrenenlerin piri Hazret-i Mollam Ellame

²⁶ Bu mezarın yeri bugün Opal’ın güneydoğu tarafında olup, “İmamların” diye anılmaktadır.

Kaşgarlı Mahmut adlı yüksek bilgi sahibi büyük ulemanın olduğunu duyan tüccar fikir danışmak için Opal'a gelmiş. O Kaşgarlı Mahmut'a başından geçenleri anlattıktan sonra bu büyük günahı giderme konusunda fikrini sormuş. "Günah olmuş. Bunun tek uygun yolu odur ki, Allah yolunda bin bir adet dut ağacı dikerek yetiştirin. Dut ağacı tamamen yeşerip meyve verdiği zaman canlılar ve insanoğlu yere ve yere ne kadar çok dökülürse, sizin günahınız da o kadar dökülür." diye fikir vermiş Kaşgarlı Mahmut.

Tüccar derhal işe girişip sokağın iki kenarına bin bir adet dut ağacı fidanı dikmiş. Opal kazasının "Mollam Bağ" köyündeki Kaşgarlı Mahmut türbesinin bulunduğu tepeye giden sokağa şimdi kişiler "Dutlu Sokak" derler. Bu sokağın iki kenarındaki 17 adet koca dut ağacı, işte o bin bir adet dut ağacından kalanlar olup günümüze kadar korunmaktadır.

No. 24

Hay-Hay Kavak

Kaşgarlı Mahmut vaktiyle medreseyi bitirip üstadından dua alırken, "Üstadım, benim mezarım nerede olur?" diye sormuş. Üstadı, "Bir ömür sana eşlik eden değneğinin yeşerdiği yerde olur." demiş.

Kaşgarlı Mahmut'un yaşı büyüdükçe sağlığı kötüleşmeye başlamış. Günlerden bir gün, Kaşgarlı Mahmut değneğine dayanarak abdest için "Mercan Bulak"tan su alırken, değneği kaynağın başında sancılı kalmış. Değneği sancılı olduğu yerde bırakarak ibriği götürüp abdest almış. O abdestini aldıktan sonra arkasına dönüp bakmış ki değneği yeşermiş. Bunu gören Kaşgarlı Mahmut, "Hay, hay, nasıl böyle yeşermişsin sen." demiş. Böylece sonrakiler değnekten yeşererek biten bu kavağa "Hay-hay kavak" demişler.

Kaşgarlı Mahmut kendi muhlisleri ve talebeleri, akraba, eş dostlarına kendisi dünyadan göçtüğünde "Hay-hay terek" in büyük dalının gösterdiği tepeye defnetmesini vasiyet etmiş. Bu kavak şimdi de "Mercan Bulak" başında yeşerip durmaktadır.

No. 25

Kaşgarlı Mahmut'un Vasiyeti

Kaşgarlı Mahmut ömrünün sonlarında kendi kalemiyle yazdığı yazılı belgede şöyle vasiyet bırakmış, "Hazreti Mollam lakaplı Mevlana Şemseddin Ellame Mahmutiye'yim ki şu kadar yerimi vakfeyledim. Benden sonra, benim evladımdan kim şeyh, müteveli olursa, bu toprağı ekip satmamak, mülk vakfettim ve miras olarak almamak şartıyla topraktan çıkan ürünü paylaşılacak, şeyh x pay alacak, müteveli x pay alacaktır. X payı onarımcılara ve mezarımı ziyaret etmek için uzak ve yakından gelenlere sarfedilecektir."²⁷

No. 26

Kaşgarlı Mahmut'un Vefatı

Kaşgarlı Mahmut "Medrese-i Mahmutiye"de 15-20 yıl müderris olup pek çok talebe yetiştirmiş. O ders anlatarak, üç karne ömür yaşayıp 97 yaşında dünyadan göçmüştü. Kendi vasiyetine göre, Kaşgarlı Mahmut Opal'ın doğu tarafındaki Kumbağ tepesinde bulunan "Mercan Bulak" başındaki bir tepeye defnedilmiş.

²⁷ Yakup Bey döneminde (1865-1877) Kaşgar bölgesindeki bütün türbelerin tezkere ve yazılı belgeleri toplanmıştır. Bu sırada Kaşgarlı Mahmut türbesinin tezkeresi ile yukarıdaki yazılı belge de götürülmüştü. Bu konuda 1957 yılında Otonom Bölge Müzesi elemanlarının Opal bölgesinde araştırma yaparken kaydettiği notlar Otonom Bölge Müzesi Medeniyet Yادigarlıklar bölümünün arşivinde saklanmaktadır.

Büyük alimin ölüm haberini duyan bütün halk mont ve kalpaklarını ters giyip gök dayaktan değnek tutup ağlamış. Askerler sarık ve elbiselerinin düğümlerini çözüp yay ve kılıçlarını yere yatırmış. Develeri yavrularından ayırıp bağirtmiş, atlarını yedeğe alarak yedi gün yedi geceye kadar grup grup, köy köy şeklinde yas tutup hayır dualar etmişler. Kanaldaki “Kara dere” suyu ile “Kızıl dere” suyu coşarak akıp hayatta birbirine karışmayan sular birbirine katılıp birlikte kıvranarak kenarlarına kendini vurarak alim için yas tuttuğunu ifade etmiş.

Bütün halk o zatın vefatına aşağıdaki mersiyeyi okuyup taziye bildirmiş:

Elveda, ey Şeyh Mevlana-i pirim,
Elveda, Mahmut ismin hem öğrettin bizim
Elveda, bahtını versin sana kadir Allah
Elveda, ey ilm ü irfan nuru gibi hulki azim.
Ya ilah cennette olsun pirimiz, üstadımız,
Namınızı dağlara benzettik Mevlanamız.

Kaşgarlı Mahmut’un mezarının bulunduğu dağ bu ağır musibet dolayısıyla dermanından gidip Kumbağ’dan Opilat, yani “Kırk Bulak” a kadar uzayan 14 kilometrelik gövdesini ayakta tutamadan büküldüğü için “Hazreti Mollam dağı” diye adlandırılmış. Kaşgarlı Mahmut, “Hazreti Mollam” ilmi üstlenen pirim diye adlandırılmış. Her sene çeşitli yerlerde medrese eğitimini bitiren talebelere unvan verme töreni burada yapılır, “Nevruz Bulak” suyunda abdest alınıp dua tekbir okunur, ondan icazet alınır ve kitap vakfedilmiştir. “Nevruz Bulak” ise her yıl nevruz sezonunda Kaşgar bölgesindeki önemli gezi yerine dönüşmüş, beyit söyleme ve aşure bayramında konaklama faaliyeti bugüne kadar devam etmiştir.